

Riku ERKKILÄ (München/Helsinki)

M. A. Castrénin kielioppien kansainvälinen tausta

In this paper I discuss the international influences on the grammars that M. A. Castrén produced. Matthias Alexander Castrén is undoubtedly one of the most prominent researchers in the history of Uralic studies. His work includes nine grammars (eight published and one unpublished) of some twenty languages. He can also be credited for launching the scientific study of the Uralic languages. However, Castrén did not produce his grammars in a vacuum, but rather he was well educated in the modern linguistic theories of his time. More specifically, Castrén implemented the ideas of comparative grammar used also by such renowned linguists as Rasmus Rask, Jacob Grimm, and Franz Bopp. This paper examines the influence that linguistic ideas of the nineteenth century had on the descriptive choices Castrén made in his grammars. I examine the structure of Castrén's grammars and compare them to other grammars of the time which Castrén knew. The analysis is confined to a rather general level discussing such phenomena as how parts of speech are described, and how inflection is presented. The analysis shows that in many cases, Castrén did not have one single model, but rather his work followed the general ideas of comparative grammar. This paper confirms that Uralistics has been an international field of study from its beginnings.

1. Johdanto¹

Matthias Alexander Castrén on eittämättä yksi merkittävimmistä, jos ei jopa merkittävin uralilaisten kielten tutkija. Tämän vuoksi Castrénista ja hänen tuotannostaan on kirjoitettu jo aiemmin paljon (ks. esim. Joki 1963; Stipa 1990: 306–312; Salminen [toim.] 2019a: 18–54). Aiempi tutkimus on muun muassa osoittanut, että Castrén oli hyvin perillä aikansa kansainvälisestä tutkimuksesta (Joki 1963: 289). Nähdäkseni kuitenkin se, miten tämä kansainvälisen tutkimuksen tuntemus näkyi Castrénin omissa tutkimuksissa, vai näkyikö se mitenkään, on yleisiä luonnehdintoja lukuun ottamatta (esim. Stipa 1990: 274–275; Alhoniemi 1997: 14) jäänyt vähemmälle huomiolle. Tämän artikkelin tarkoitus on keskittyä yhteen osaan Castrénin kansainvälisiä vaikutteita, nimittäin siihen, miten 1800-luvun alkupuolen näkemykset kieliopista vaikuttivat Castrénin kielioppeihin vai voidaanko tällaisia vaikutuksia havaita ollenkaan.

Tarkoitan näkemyksillä kieliopista kahta toisiinsa limittyvää ilmiötä:

- 1) Mikä oli kieliopin kirjoittamisen tarkoitus 1800-luvun alkupuoliskolla?
- 2) Mitä kieliopissa piti kuvata ja miten kuvaus tuli järjestää?

1. Tämä artikkeli perustuu vuonna 2022 professori Larisa Leisiön 60-vuotisjuhlaseminaarissa pitämäni esitelämään. Kiitän nimettömiä arvioijia kommentista, jotka auttoivat artikkelin lopullisessa hiomisessa.

Ensimmäinen kysymys on enimmäkseen ideologinen ja liittyy 1800-luvulla vallinneisiin ajatuksiin kielistä, kansoista ja näiden yhteydestä. Toinen kysymys on teoreettis-metodologinen ja liittyy siihen, mitä kielten ilmiöitä kieliopeissa kuvattiin ja miten näitä ilmiöitä käsiteltiin. Tähän kysymykseen liittyvät myös sellaiset hyvin konkreettiset päätökset kuin missä järjestyksessä kielen eri osa-alueet (fonologia, morfologia, syntaksi) kuvataan ja miten kielen elementit esitetään (esimerkeillä, taivutustaulukoilla vai muilla tavoin). Keskityn tarkastelemaan kaikista kielistä löytyviä kielioopin osa-alueita, esimerkiksi fonologiaa ja sanaluokkia, ja sivuutan sellaiset kielikohtaisemmat osat kuten nominien ja verbien taivutuskategoriat (sijat, modukset jne.) ja niiden jäsenet. Näiden kielioopin osa-alueiden kuvauksessa mahdollisesti esiintyviä kansainvälisiä vaikutteita on syytä tutkia omassa erillisessä tutkimuksessaan.

Tämä tutkimus kuvaa osaltaan uralistiikan tieteenparadigman muutosta 1800-luvun alkupuoliskolla. Tämä ajanjakso on kiinnostava, sillä silloin uralilaisten kielten kuvaus muuttui tieteelliseksi. Erityisen kiinnostavaa on, että pienempien uralilaisten kielten kuvaus otti heti vaikutteita ajan kansainvälisistä teorioista. Tarkoitukseni on tässä artikkelissa kuvata erityisesti sitä, miten nämä kansainväliset vaikutteet näkyvät M. A. Castrénin kieliopeissa. Tämä on merkittävää siksi, että vaikka nuorgrammaattinen historiallis-vertaileva ote suhteellisen pian syrjäytti 1800-luvun alun teorat, toimivat Castrénin kieliopit noin puoli vuosisataa esimerkkeinä uralilaisten kielten kieliopinkirjoittajille, ja moni kielioppi säilyi tärkeänä lähteenä vielä tämän jälkeinkin. Toisaalta on huomattavaa, miten nopeasti ja tehokkaasti kansainväliset virtaukset levisivät uralilaisten kielten kuvaamiseen, vaikka ne oli kehitetty tuona aikana paljon keskeisempien indoeurooppalaisten kielten tutkimukseen.

Käsittelen artikkelissa ensi sijassa sellaisia kielentutkijoita, joihin Castrén viittaa omissa tutkimuksissaan, mutta käsittelen myös joitakin 1800-luvun alkupuolen kielitieteeseen vaikuttaneita teoretikkoja, joihin Castrén ei suoraan viittaa, mutta joilla voidaan osoittaa olevan vaikutus niiden kielentutkijoiden ajatuksiin, joihin Castrén viittaa, tai jopa Castréniin itseensä.

Castrén kokosi tutkimusmatkoillaan aineistoa yhdeksään kielioppiin:² suomen, vuorimarin, komin, hantilaiskielten, samojedikielten, karagassin ja koibaalin (sajaninturkkilaisten kielten), evenkin, burjaatin sekä ketin, jugin³ ja kotin (jeniseiläisten kielten) kielioppeihin. Hän ei kuitenkaan ehtinyt julkaista näistä kuin kolme (komin, vuorimarin ja hantilaiskielten). Lisäksi samojedikielten kielioppi oli joko lähes tai täysin valmis hänen kuollessaan.⁴ Käytän tässä artikkelissa esimerkkitapauksena Castrénin samojedikielten kielioppia *Grammatik der samojedischen Sprachen* (1969 [1854]), sillä se edustaa nähdäkseni parhaiten 1800-luvun alkupuolella vallalla ollutta

2. Tarkoitan tässä teoksia. Yhdessä kieliopissa on useissa tapauksissa esitetty useamman kuin yhden kielen kielioopin kuvaus.

3. Castrénin käyttämä termi *jeniseinostjakki* viittaa näihin kahteen läheistä sukua olevaan jeniseiläiseen kieleen (ks. Werner 2003: 17).

4. Castrénin tutkimukset postuumisti julkaissut Anton Schiefner sanoo, että samojedikielten kielioopin fonologiaosa jäi kesken (Castrén 1969 [1854]: xiii–xiv), mutta Juha Janhunen esittää Castrénin kirjeenvaihdon uudessa julkaisussa (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 740–741, viite 2751), että kielioopin käsikirjoitus olisi ollut valmis.

vertailevan kieliopin traditiota (ks. luku 1.1.). Se on Castrénin kieliopista laajin, ja siinä vertaillaan useita selvästi erillisiä kieliä. Esittelen kuitenkin artikkelissa kaikkien Castrénin kielioppien rakenteen, joten samojedikielten kieliopista löytämäni vaikutteet on tarpeen vaatiessa mahdollista havaita myös muista kieliopista. Lisäksi käsittelen lyhyesti Castrénin dosentin- ja professorinväitöskirjoja, joissa nähdäkseni näkyvät myös ajan ihanteet, sillä ne ovat selvästi eri kielten elementtejä vertailevia tutkimuksia, vaikka eivät olekaan kielioppeja.

Kuten edellä totesin, Castrénista on kirjoitettu jo paljon. Tähän kuuluu myös hänen ideologisen taustansa käsittely (esim. Salminen [toim.] 2019a: 37–38). Myös 1800-luvun alkupuolen kielitieteestä on kirjoitettu paljon (esim. Robins 1997; Allan 2010). Tämän takia luon näihin asioihin vain tiivistelmänomaisen katsauksen alla. Luvussa 2 esittelen niitä teoksia ja kirjoittajia, joita voidaan todennäköisesti pitää Castrénin kansainvälisinä vaikutteina. Luvussa 3 käsittelen Castrénin kielioppien rakenteen ja erittelen siinä havaittavia kansainvälisiä vaikutteita. Luvussa 4 kokoan yhteen tutkimukseni tulokset.

1.1. 1800-luvun alkupuoliskolla kielitieteeseen vaikuttaneita näkemyksiä

1800-luvulla kielitiede alkoi kehittyä spekulatiivisesta tutkimuksesta moderniksi tieteenalaksi. Vaikka nykyajan näkökulmasta suurimmat teoreettiset ja metodologiset askeleet tapahtuivatkin vasta 1870-luvulla Castrénin jo kuoltua, esitettiin niitä ennakkoivia ajatuksia jo 1700-luvun viimeisinä vuosina ja 1800-luvun alussa. Käsittelen tässä muutamaa filosofia ja tutkijaa, jotka ovat mahdollisesti tai varmasti jättäneet jälkensä Castrénin tutkimuksiin.

1800-luvun alussa kielen tutkimukseen vaikutti Johann Gottfried Herderin ajatus, jonka mukaan kielet ja kansat kehittyivät yhdessä (ks. esim. Karkama 2006: 362–371; Allan 2010: 228–231). Tämä ajatus heijastui Suomen yhteiskunnallisessa liikehdinnässä 1800-luvun alkupuolella, kun suomalaisia pyrittiin sovittamaan kansakunnaksi kansakuntien joukkoon (ks. Häkkinen 2006). Herderin ajatuksia ei juurikaan esiinny suoraan tämän ajan suomalaisessa yhteiskunnallisessa tai kielitieteellisessä keskustelussa, mutta niiden vaikutus näkyy (Karkama 2006: 356–357, 371–393). Eräs poikkeus on Anders Johan Sjögren, joka avoimesti kertoo Herderin vaikuttaneen häneen voimakkaasti (Branch 2006: 323–326). Kuten tunnettua, Sjögren oli Castrénin hyväntekijä ja oppi-isä, joten hänen näkemyksensä ovat hyvin voineet vaikuttaa Castréniin. Herderillä tuskin on kuitenkaan ollut vaikutusta Castrénin tai kenenkään muunkaan kieliopin rakenteeseen, sillä filosofina Herder ei käsitellyt tällaisia asioita. Herderin esittämällä kielten ja kansojen yhteydellä sen sijaan on ollut varmasti suuri merkitys sille, että Castrén ylipäättään keräsi aineistoa kielioppeja varten (ks. luku 1.2).⁵

5. On kuitenkin huomattava, että Herderin ajatuksiin pohjautuva kansallisromantiikka oli Castrénin aikana jo hyvin yleinen aate eikä sen omaksuminen näin ollen ole vaatinut Herderin suoraa vaikutusta.

Toinen 1800-luvun alkupuolella kielentutkimuksen suuntaan vaikuttanut, pääasiassa muita asioita kuin kielitiedettä tutkinut henkilö, joka tässä on syytä mainita, on Wilhelm von Humboldt. Von Humboldt kannatti saman tyyppistä ajatusta kielten ja kansojen yhteydestä kuin Herder (esim. Robins 1997: 165). On hieman epäselvää, kuinka paljon von Humboldtin ajatukset ovat vaikuttaneet Castréniin tai 1800-luvun alkupuolen kielitieteilijöihin, sillä hänen ajatuksiaan ei siihen aikaan arvostettu kielitieteessä (Salminen [toim.] 2019a: 37). Von Humboldt kuitenkin painotti, että kieliä pitää tutkia niiden omista lähtökohdista ja että kielisukulaisuuden todistaminen vaatii systemaattista vertailevaa tutkimusta (Burridge 2013: 148–149), molemmat ajatukset, jotka heijastuvat Castrénin kielioppeihin. Castrén myös viittaa von Humboldtin teokseen *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues* (1836), jossa von Humboldt kehittää herderiläisiä ajatuksia kielen ja kansan yhteydestä. On siis mahdollista, kuten myös Salminen (toim. 2019a: 37) toteaa, että von Humboldtin ajatukset vaikuttivat Castréniin.⁶

Friedrich von Schlegel esitti 1800-luvun alussa vertailevan kieliopin (*Vergleichende Grammatik*) periaatteet. Näiden periaatteiden mukaan kielen sisäisen rakenteen (morfologian) tutkimus on olennaisinta (Robins 1997: 197). Tätä ajatusta kehittivät edelleen Franz Bopp, Rasmus Rask ja Jacob Grimm (Jankowsky 2013: 646). Castrénilta ei löydy suoria mainintoja Schlegelin tutkimuksista, mutta hän tunsii Boppin tutkimuksia (ks. Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 403) ja viittasi omissa tutkimuksissaan sekä Raskiin että Grimmiin (ks. luku 2). Boppin tuntemiseen viittaa myös se, että Castrénin dosentinväitöskirja alkaa lainauksella Boppilta (Castrén 1839: 1). Uralistiikan historian tutkimuksessa Rask mainitaan välillä Castrénin suurimpana innoittajana vertailevan kieliopin käyttämisessä (esim. Korhonen 1986: 51; Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 93, viite 155), mutta yleensä Boppin, Raskin ja Grimmin tuotanto mainitaan tasaveroisena (esim. Joki 1963: 289, 291; Korhonen 1986: 52; Stipa 1990: 306; Häkkinen [toim.] 2019: 673–674). On siis epäilystä vailla, että Schlegelin aloittama ja muiden tutkijoiden edelleen kehittämä ja parantelema vertailevan kieliopin metodologia ja teoria näkyy Castrénin kielioppeissa.

1800-luvulla esiintyi paljon tutkimusta, jossa yritettiin luokitella maailman kieliä suuriin ryhmiin. Nykyisin tällaisista pyrkimyksistä käytetään termiä *etäsukuhypoteesi*. Castrén suosi erityisesti niin kutsuttua uralilais-altailaista hypoteesia, jonka kannattaja oli saksalainen orientalisti Wilhelm Schott (ks. Hasselblatt 2014: 80–84). Castrén tutustui jo opiskeluaikanaan Schottin ”tataarilaisten” kielten kielioppiin (1836), ja vakuuttui ideasta (ks. Joki 1963: 291). Vaikka Castrén pitikin Schottin myöhempää tuotantoa epätieteellisenä (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 740), hän piti uskonsa uralilais-altailaiseen kielisukulaisuuteen (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 667–668). Tämä usko vaikutti erityisesti siihen, mistä kielistä Castrén päätti kirjoittaa kielioppejaan.

6. Castrén vaikuttaa pitäneen von Humboldtia merkittävänä henkilönä (Salminen [toim.] 2017: 160–161), mikä saattaa olla oleellista arvioitaessa hänen vaikutustaan Castréniin.

Edellä esitetystä voidaan havaita, että Castrénin tutkimuksilla oli yhtymäkoh-
tia aikansa kansainvälisiin teoreettisiin ja aatevirtauksiin. Se, miten nämä virtaukset
käytännössä näkyivät Castrénin tuotannossa, tulee puheeksi luvussa 3.

1.2. Castrénin näkemys kielistä ja kielioppeista

”Grammatikorna utgjör ej mitt huwudsakliga ändamål, men utan Grammatikor
winnes ändamål icke. Kan Finsk nationalitet härigenom i någon mon främjas,
få är det väl; något vidare förmår jag ej uträtta, och äfven denna sak hinner
jag ingalunda fullbroda, endaft bringa å bane.” (Castrén kirjeessään J. V. Snellmanille
18.10.1844; Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 369)

Castrénille tärkeintä oli suomen ja suomalaisten historian selvittäminen. Kysymys
siitä, missä suomalaisten alkukoti sijaitsi, nousi Castrénin toimissa esille toistuvasti
(esim. luento *Hvar låg det Finska folkets vagga?*; Salminen [toim.] 2017: 110–124).
Kysymys vaati selvittääkseen monitieteellistä lähestymistapaa, jossa yhtenä osana oli
kielen historian ja kielisukulaisuuden selvittäminen. Vertailevan kieliopin metodo-
logian mukaan kielen historian selvittäminen vaati kielten rakenteen eli morfolo-
gian vertailua (ks. Jankowsky 2013: 643–644), ja Castrén esittääkin tavoitteekseen
vertailevan suomalais-ugrilaisten, turkkilais-, samojedi-, mongoli- tunguusi- ja
mantšukielten kieliopin (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 721). Toisaalla Castrén
mainitsee, että tutkittuaan turkkilaiskieliä, burjaattia ja samojedikieliä, hän voi
todeta, että suomalais-ugrilaiset ja turkkilaiset kansat sekä samojedit muodostavat
”välirodun” mongolien ja kaukasialaisten välille (mts. 650–651). Tästä kommentista
näkyvät hyvin se, että kielten tutkimus oli Castrénille vain väline kansojen historian ja
yhteyden tutkimiseen. Herderiläinen kielen ja kansan yhteys esiintyy vahvana tässä
ajattelussa.

Se, että Castrén piti kielioppien kirjoittamista välineenä tärkeämpien pää-
määrien saavuttamisessa, ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö hän olisi suhtautunut
kielioppien tekemiseen vakavasti. Castrén painottaa muun muassa sitä, että kielen
rakenne on tunnettava tarkkaan, ennen kuin sitä voidaan verrata muihin kieliin ja
että varhemmin pelkkiin sanojen pintapuolisiin vastaavuuksiin perustuvat sukulai-
suusoletukset eivät ole päteviä (esim. Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 478–481).
Tässä havaitaan se, että Castrén otti vakavasti oman aikansa kielitieteen vaatimukset.

Castrénin suhtautumisen kielioppeihin voi tiivistää seuraavasti: Kieliopit ovat
yksi osa välineistöä, jolla selvitetään (Suomen) kansan historiaa ja yhteyksiä mui-
hin kansoihin. Tämä on tyypillistä *Völkerkunde*-traditiolle, joka oli Castrénin aikana
vähitellen väistymässä, mutta jota Castrén selvästi edusti (Salminen [toim.] 2017:
12–13). Jotta kieliopit toimisivat tässä tarkoituksessa, niiden on kuvattava kieltä
tarkasti.

2. Castrénin todennäköiset kansainväliset vaikutteet

Castrén kävi koulunsa 1820-luvulla Oulun triviaalikoulussa, jolloin opetussuunnitelmaan kuului muun muassa latinan kielen opetusta (Tallgren 1913: 11–12). Näihin aikoihin latinan osaamista pidettiin kaikkien muiden kielten oppimisen perustana (Hanho 1955: 67–68), joten Castrénin ensimmäisenä kansainvälisenä kieliopillisena vaikutteena voitaisiin pitää triviaalikoulujen silloista latinan oppikirjaa. Tämän jälkeen Castrén opiskeli klassisia ja itämaisia kieliä yliopistossa (Joki 1963: 289), mistä hän myös varmasti sai kansainvälisiä vaikutteita kieliopin kuvaukseen. Nämä varhaiset vaikutteet eivät kuitenkaan ole jättäneet jälkiä Castrénin kielioppeihin. Tämä sinänsä vähäpätöiseltä vaikuttava huomio on syytä esittää, sillä joidenkin uralilaisien kielten kieliopinkuvaus oli vapautunut latinan kielioppimallista vasta hiljattain. Esimerkiksi ensimmäinen viron kuvaus, joka ei pohjautunut latinan kieliopin rakenteeseen, oli julkaistu vasta 1817 (Knüpfner 1817), ja samaan ajatukseen perustuva kokonainen viron kielioppi oli Ahrensin (1843) kielioppi.

Castrén tunsi laajasti aikansa kielitieteellistä kirjallisuutta, mikä käy ilmi muun muassa hänen kirjeistään (Salminen & Janhunen [toim.] 2021 passim.). Se, että Castrén tunsi jonkin teoksen, ei tietenkään tarkoita sitä, että kyseinen teos olisi vaikuttanut hänen omiin tutkimuksiinsa. Voihan olla, että Castrén ei lukenut kaikkia tuntemiaan kielitieteellisiä teoksia. Aavistuksen varmempana viitteenä jonkin teoksen vaikutuksesta Castrénin tutkimuksiin voidaan pitää sitä, että hän mainitsee teoksen jossain tutkimuksessaan.

Castrén ei kuitenkaan mainitse useimmissa kieliopissaan yhtään teosta todennäköisesti siksi, että hän ei ehtinyt saada niitä valmiiksi. Toisaalta hantilaiskielten kieliopissaan hän mainitsee vain, että aiempi aiheesta tehty tutkimus koostuu vain merkityksettömistä ja virheellisistä sanalistaista (Castrén 1849: vii; Forsberg [toim.] 2018: 43). Se, että viittauksia aiempaan Castrénin tutkimia kieliä koskevaan tutkimukseen ei ole, johtuu ainakin osin siis myös siitä, että tutkimusta ei yksinkertaisesti ollut. Tämä ei kuitenkaan päde muista kielistä tehtyyn tutkimukseen, jota kyllä oli mutta jota ei mainita kieliopissa. Tämän takia olen päättänyt etsimään Castréniin vaikuttaneita kansainvälisiä teoksia hänen kahdesta väitöskirjastaan: *De affinitate declinationum in lingua fennica, esthonica et lapponica* (Castrén 1839) ja *De affixis personalibus linguarum altaicarum* (Castrén 1850). Kattavuuden vuoksi esittelen myös Castrénin komin (1844; Kokkonen & Rueter [toim.] 2022) ja vuorimarin kieliopin (1845; Saarinen [toim.] 2022) esipuheessa esiintyvät teokset, joskin nämä tuskin ovat olleet kovin merkittäviä kansainvälisiä vaikutteita. Käyn myös läpi Castrénin samojedikielten kielioppia edeltäneet samojedikielten kieliopit, vaikka ne ovat hyvin epätodennäköisiä esimerkkejä Castrénille.

Lisäksi on syytä lyhyesti käsitellä Castrénin väitöskirjoja vertailevan kieliopin tradition edustajina, sillä sitä nämä teokset ehdottomasti ovat. Castrénin molemmat väitöskirjat ovat vertailevia tutkimuksia jostain kielen elementistä. Dosentinväitöskirja *De affinitate declinationum in lingua fennica, esthonica et lapponica* (Castrén 1839) kuvaa suomen, viron ja saamelaiskielten nominintaivutusta

vertailevasta näkökulmasta. Teoksessa vertaillaan kielten nominintaivutuksessa esiintyvää astevaihtelua sekä sijasysteemejä ja sijoilla ilmaistuja merkityksiä. Teos ei ole varsinainen vertaileva kielioppi ainoastaan siksi, että se ei kuvaa käsiteltyjen kielten koko kieliopillista systeemiä. Sen sijaan teos on huomattavasti lähempänä vertailevan kieliopin ihannetta kuin useimmat Castrénin varsinaiset kieliopit, sillä teoksessa vertaillaan varsin kaukana toisistaan olevia kielimuotoja.

Castrénin professorinväitöskirja *De affixis personalibus linguarum altaicarum* (1850) on vielä dosentinväitöskirjaakin vertailevampi, sillä siinä tutkitaan uralilaisten sekä turkkilais-, mongoli- ja tunguuskielten possessiivista taivutusta etsien sen alkuperäistä rakennetta. Teos täyttää kaikki vertailevalle kieliopille esitetyt vaatimukset, eli se pyrkii kuvaamaan historiallista alkutilaa vertailemalla (oletettuja) sukukieliä keskenään ja kuvaten kieltä sen omista lähtökohdista. Possessiivisuffiksithan puuttuvat indoeurooppalaisista kielistä, joiden kuvauksen pohjalta vertailevan kieliopin traditio kehittyi. Myös Castrénin professorinväitöskirjan kohdalla ainoa syy, miksi sitä ei voi pitää vertailevana kielioppina, on se, että se ei ole kokonainen kielioppi. Kumpikin Castrénin väitöskirja kuitenkin ilmentää Castrénin sitoumusta vertailevan kieliopin traditioon, joka hänen tuotannossaan on hiottu huippuunsa samojedikielten kieliopissa.

2.1. *De affinitate declinationum in lingua fennica, esthonica et lapponica*

De affinitate declinationum in lingua fennica, esthonica et lapponica on julkaistu väitöskirjana Castrénin suomen ja muinaisten pohjoisten kansanheimojen kielten dosentuuria varten (Joki 1963: 291). Tutkimuksen aihe oli suomen, viron ja saamelaiskielten nominintaivutuksen vertailu. Castrén viittaa teoksessa varsin paljon aiempaan tutkimukseen, mikä osoittaa Castrénin laajaa tieteenalan tuntemusta. Nämä viittaukset voidaan jakaa kolmeen ryhmään: 1) tutkittujen kielten aiemmat kuvaukset, 2) muut tekstit, joissa on mainintoja tutkittujen kielten nominintaivutuksesta ja 3) kansainväliset teokset.

Ryhmään 1 kuuluu suomen (esim. Petraeus 1968 [1649]; Vhaël 1733; Judén 1818), viron (Hornung 1977 [1693]; Hupel 1780) ja saamelaiskielten (esim. Fiellström 1738; Ganander 1743) kielioppeja ja lyhyempiä kuvauksia suomesta ja virosta (esim. Rosenplänter 1818; Palander 1819; Renvall 1826 [1823], esipuhe). Nämä kuvaukset eivät ole kansainvälisiä siinä mielessä kuin tässä tutkimuksessa kansainvälisyyden käsitän, eli ne eivät hyödynnä 1800-luvun alkupuolen kielitieteen kansainvälisiä teorioita. Tämän vuoksi niiden ei voi katsoa olleen Castrénin kielioppien kansainvälisiä vaikutteita. Ryhmään 2 kuuluu historia- ja kansatieteellisiä julkaisuja (esim. Wexionius 1650; Sjögren 1861 [1828]: 85–232), joihin kuuluu laajempia tai suppeampia havaintoja kielestä. Nämäkin teokset eivät kuulu 1800-luvun alun kansainväliseen kielioppitraditioon, sillä ne eivät ole kielioppeja. En käsittele ryhmien 1 ja 2 teoksia enempää tässä tutkimuksessa. Sen sijaan ryhmän 3 teokset ovat potentiaalisesti merkittäviä tutkimukseni kannalta. Esittelen seuraavaksi lyhyesti nämä teokset ja niiden kirjoittajat tekijän mukaisessa aakkosjärjestyksessä. Teosten vaikutusta Castrénin kielioppeihin arvioin luvussa 4.

Ensimmäinen kansainvälinen teos, johon Castrén viittaa, on Karl Ferdinand Beckerin *Organism der Sprache* (1827). Becker (1775–1849) oli alun perin lääkäri ja kemisti, joka kiinnostui saksan kielestä ja kielen olemuksesta (Haselbach 1966: 2–6). Becker uskoi, että kielellä yleensä on psykologisesti todellinen olemus ja eri kielet ovat kehittyneet tästä olemuksesta kielenmuutoksen myötä. Hänen yleinen kieliopininsa oli yleispätevien kielellisten kategorioiden joukko, jonka pystyy selvittämään kielten historiallisella ja vertailevalla tutkimuksella. Beckerin näkemys kielen olemuksesta oli varsin samanlainen kuin Wilhelm von Humboldtilla. (Haselbach 1966: 259–264.)

Becker oli Jacob Grimmin ja Wilhelm von Humboldtin aikalainen ja oli molempien kanssa kirjeenvaihdossa (Haselbach 1966: 36–63). Grimmin näkemykset olivat merkittävässä osassa Beckerin kielitieteellisten tutkimusten alussa. Myöhemmin Beckerin ja Grimmin välit viilenivät, sillä he edustivat kahta eri kielitieteen suuntausta: yleistä kielioppia (*allgemeine Grammatik*; Becker) ja historiallista kielioppia (*historische Grammatik*; Grimm), joilla oli teoreettisia ja metodologisia näkemyseroja. (Haselbach 1966: 36–49.) Von Humboldtia Becker taas piti esikuvanaan, vaikka kehittikin kielinäkömyksensä itsenäisesti (Haselbach 1966: 49–63). Beckerin kielioppia voidaan pitää sikäli yllättävänä lähteenä Castrénille, että se ei kuulunut vertailevan kieliopin traditioon. Beckerin kielioppi on periaatteessa germaanisten kielten kielioppi (teoksen alaotsikko on *als Einleitung zur deutschen Grammatik*), mutta hän esittelee kieliopin yleistä rakennetta myös monista muista kielistä poimituin esimerkein. Kielioppia voidaankin pitää ensisijaisesti teoreettisena kieliopin mallina.

Toinen kansainvälinen teos, johon Castrén viittaa, on Josef Dobrovskýn *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* (1822). Tämä kielioppi on vanhojen slaavilaisten kielimuotojen vertaileva kielioppi, joka perustuu vanhojen, eri slaavilaisia kieliä edustavien käsikirjoitusten vertailuun (Dobrovský 1822: iii–lxiv). Dobrovský (1753–1829) oli slavistiikan perustaja (Palacky 1833: 47–48). Ei ole täysin selvää, tunsiiko Dobrovský 1800-luvun alun kielitieteen suuntauksia, mutta hänen kielioppinsa tarkoitus oli mahdollistaa modernien slaavilaisten kielimuotojen vertailu keskenään sekä slaavilaisten ja muiden eurooppalaisten kielten sekä slaavilaisten ja aasialaisten kielten sukulaisuuden selvittäminen (Palacky 1833: 34–35). Tästä näkökulmasta Dobrovskýn kielioppi on ehdottomasti vertailevan kieliopin perinteen mukainen, vaikka siinä keskitytäänkin kirkkoslaavin kuvaamiseen eikä vertailuja muihin slaavilaisiin kieliin tehdä systemaattisesti.

Castrén viittaa myös Jacob Grimmin germaanisten kielten kielioppiin, viittauksen sisällöstä päätellen toiseen painokseen (Grimm 1822). Kuten tunnettua, Jacob Ludwig Carl Grimm (1785–1863) oli saksalainen kielitieteilijä ja folkloren kerääjä. Grimmin näkemykset kielen ja kulttuurin yhteydestä ja siitä, että nämä kehittyvät yhdessä, pohjaa Herderin ajatuksiin, mutta Grimm kehitti näiden ajatusten pohjalta vertailevan kieliopin metodologiaa. (Ks. esim. Dobozy 1998: 95–98.) Luvussa 1.1. kävi ilmi, että Grimm oli yksi vertailevan kieliopin kehityksen keskeisistä hahmoista, ja Kurt Jankowsky (2013: 646) esittääkin Grimmin kieliopin eräänlaisena vertailevan kieliopin metodin kulminaatiopisteenä. Tämän takia on luontevaa olettaa, että

Grimmin kieliopilla on voinut olla vaikutusta Castrénin tutkimuksiin. On myös esitetty, että Grimmin tutkimusten lähtökohta oli toiseen vertailevan kieliopin mahtimieheen Rasmus Raskiin (ks. alla) verrattuna systemaattisemmin historiallinen (ks. esim. Dobozy 1998: 101–102). Tämän seikan perusteella voi olla mahdollista erottaa Grimmin ja Raskin vaikutus toisistaan.

Rasmus Raskin vaikutus uralistiikan kehitykselle mainitaan usein (esim. Korhonen 1986: 24–25, 40–42; Stipa 1990: 295–298), ja Raskin vaikutuksesta Castréniin oli puhe luvussa 1.1. Ei siis ole ihme, että Castrénin dosentinväitöskirjasta löytyy viittaus jopa kahteen Raskin kielioppiin. Nämä ovat islannin (1818)⁷ ja pohjoissaamen (Rask 1832) kieliopit. Rasmus Kristian Rask (1787–1832) oli yksi merkittävimmistä vertailevan kieliopin tradition edustajista, jonka ansioihin kuuluu esimerkiksi kahdeksan eri kielen julkaistut kieliopit sekä se, että Grimm muotoili kuuluisan lakinsa Raskin tutkimusten perusteella (esim. Wolf 1998).

Castrénin tutkimusten näkökulmasta Raskin tekee erityisen merkittäväksi se, että tämä julkaisi kieliopin pohjoissaamesta, jonka tarkoitus oli valaista kielen alkuperää (Rask 1834: 10–11). Tämä oli ensimmäinen kerta, kun vertailevan kieliopin teoriaa ja metodologiaa sovellettiin uralilaisiin kieliin. On toki huomattava, että Castrénin dosentinväitöskirjan aiheena oli suomen, viron ja *saamen* nominitaivutuksen vertailu, joten viittaukset Raskin kielioppiin ovat odotuksenmukaisia. Raskin islannin kielioppi taas on tarkoitettu kuvaukseksi muinaisskandinaavista (Rask 1818: viii–xii). Molemmat päämäärät, kieliryhmittäinen kielten vertailu ja kielten historian kuvaaminen ovat vertailevan kieliopin tradition kulmakiviä, joten nämä kieliopit ovat hyvin mahdollisesti voineet toimia Castrénin innoittajina myös kieliopin rakenteessa.

Viimeinen kansainvälinen lähde, johon Castrén teoksessaan viittaa, on ranskalaisen orientalistin Isaac Antoine Silvestre de Sacyn (1758–1838) arabian kielioppi *Grammaire arabe à l'usage des élèves de l'école spéciale des langues orientales vivantes* (1810). Silvestre de Sacyn vaikutus ei liene kuitenkaan ollut valtava, sillä hän ei seurannut vertailevan kieliopin traditiota vaan piti sitä modernina itse edustamaansa filologiseen tutkimukseen verrattuna (Salmon 1905: xxx–xxxii). Toisaalta hän kuitenkin vaikuttaa ajatelleen, että keskenään sukua olevien kielten tutkimisella on merkitystä kielten ymmärtämisen kannalta (Salmon 1905: xiii–xiv).

Kielioppinsa esipuheessa Silvestre de Sacy puhuu siitä, että kielillä on yhteinen looginen muoto, jota eri kielet ilmaisevat eri tavoin, ja että kieliä ymmärtää parhaiten soveltamalla niiden kuvaukseen *yleisen ja rationaalisen kieliopin* (*Grammaire générale et raisonnée*) periaatteita (Silvestre de Sacy 1810: vij–x). Tämä suuntaus alkoi 1600-luvulla Port-Royalin luostarissa Ranskassa (Allan 2010: 183–187), jossa Silvestre de Sacy opiskeli (Salmon 1905: x). Koska Castrénin tavoitteena oli selvittää kielten ja kansojen historiaa, on hyvin epätodennäköistä, että hän olisi ottanut vaikutteita kielten loogista rakennetta kuvaavalta Silvestre de Sacylta. Tämän takia jätän Silvester de Sacyn tutkimukseni ulkopuolelle.

7. Ilmeisesti kyseessä on tämä teos, vaikka aihe niillä sivuilla, joihin Castrén viittaa, ei täysin vastaa käsiteltyä aihetta.

2.2. *De affixis personalibus linguarum altaicarum*

De affixis personalibus linguarum altaicarum (1850) on Castrénin professorinväitöskirja, jossa hän käsittelee altailaisten eli uralilaisten, samojedi-, turkkilais-, mongolija tunguuskielten verbaalisia ja nominaalisia persoonasuffikseja. Tässäkin teoksessa on paljon viittauksia aiempaan tutkimukseen. Viitattut teokset voidaan jakaa seuraaviin ryhmiin: 1) uralilaisten kielten kieliopit, jotka eivät selkeästi hyödynnä kansainvälisen kielitieteen teorioita, 2) teokset, jotka hyödyntävät tai kehittävät kansainvälisiä kielitieteen teorioita mutta eivät ole kielioppeja, 3) kansainväliset kieliopit. Lisäksi teoksessa mainitaan nimeltä orientalistit Józef Kowalewski ja Isaac Jacob Schmidt (ks. Poppe 1965: 80), mutta yhteydestä ei ole selvää, viittaako Castrén heidän joihinkin tiettyihin teoksiinsa. Castrén viittaa heihin myös burjaatin kieliopissaan (Castrén 1969 [1857]a), mistä selviää, mihin teoksiin Castrén viittaa.

Ensimmäiseen ryhmään kuuluu muun muassa Eric Lindahlin ja Johann Öhrlingin saamen sanakirjan esipuhe (1780) sekä Ahrensin viron kielioppi (1843). Tämän ryhmän tutkimukset eivät hyödynnä kansainvälisiä kielitieteellisiä teorioita, tai ainakaan se ei käy selvästi ilmi teoksesta tai tekijöiden taustoista. En käsittele tämän ryhmän teoksia tässä tutkimuksessa. Toiseen ryhmään kuuluvat esimerkiksi von Humboldtin teos *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues* (1836) sekä hänen oppilaansa Heymann Steinthalin teos *De pronomine relativo* (1847) sekä Wilhelm Schottin *Über das Altai'sche oder Finnisch-Tatarische Sprachgeschlecht* (1849).⁸ Nämä teokset liittyvät teorialtaan ja näkemyksiltään varmasti Castrénin tutkimuksiin, mutta koska ne eivät ole kielioppeja, niillä ei ole voinut olla vaikutusta kieliopin rakenteeseen. Näin ollen en käsittele niitä tässä tutkimuksessa. Katson taas ryhmään kolme kuuluvat teokset potentiaalisesti merkittäviksi tämän tutkimuksen kannalta, ja esittelen ne alla kirjoittajan mukaan aakkostettuna.

Ensimmäinen Castrénin mainitsema teos on Beckerin *Organism der Sprache* (1827). Becker ja hänen teoreettiset näkemyksensä on esitelty edellisessä luvussa. On kuitenkin syytä huomata, että Beckerin teos on ainoa kansainvälinen kielioppi, johon Castrén viittaa molemmissa väitöskirjoissaan.

Toinen kansainvälinen kielioppi, johon Castrén viittaa, on Otto (von) Böhlingin teos *Über die Sprache der Jakuten* (1964 [1851]). Böhlingk (1815–1904) oli varsinaisesti sanskritisti, mutta hän kirjoitti myös ensimmäisen jakuutin kieliopin (Poppe 1965: 101). Böhlingk oli Franz Boppin oppilas (Böhlingk 1964 [1851]: 5), joten hänen kielioppinsa voi katsoa edustavan vertailevan kieliopin perinnettä. Castrén tunsikin vain osan hänen jakuutin kieliopistaan, joulukuussa 1849 kuusi arkkia (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 748), mutta jo kolmesta ensimmäisestä arkista Castrén oli ollut vakuuttunut (mts. 740). On siis hyvinkin mahdollista, että Böhlingkin kielioppi vaikutti Castréniin. Castrén ja Böhlingk tunsivat myös henkilökohtaisesti (ks.

8. Kuten mainittu, Castrén arvostelee Schottin teosta epätieteelliseksi (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 740).

esim. Salminen [toim.] 2019b: 972–974, alaviite 84, 1540–1541, alaviite 4562), joten Böhlingin näkemykset ovat voineet vaikuttaa Castréniin tätäkin kautta.

Castrén viittaa myös Hans Conon von der Gabelentzin mokšan kielioppiin *Versuch einer Mordwinischen Grammatik* (1839a; 1839b) sekä tekstissä nimeämättä jäävään teokseen, jonka voi kontekstin perusteella olettaa olevan *Éléments de la grammaire mandchoue* (de la Gabelentz 1832)⁹. Von der Gabelentz (1807–1874) oli saksalainen valtiomies ja kielitieteilijä (Walravens [toim.] 2015: 9). Von der Gabelentz ei koskaan opiskellut kielitiedettä (G. von der Gabelentz 1886: 222), mutta hän kirjoitti hämmästyttävän määrän eri kielten kielioppeja, yleensä jokseenkin puutteellisista aineistoista. Näihin kuuluu uralilaisten ja ”altailaisten” kielten lisäksi muun muassa useiden Amerikan alkuperäiskielten ja afrikkalaisten kielten kielioppeja. (Walravens [toim.] 2015: 9–10.)

Von der Gabelentzin näkemyksen mukaan kielet kertovat niitä puhuvien kansojen kulttuurihistoriallis-maantieteellisestä asemasta ja henkisestä tilasta (G. von der Gabelentz 1886: 229). Tämä ajatus on hyvin samansuuntainen kuin Herderin ja von Humboldtin ajatukset. Von der Gabelentz myös tunsu oman aikansa indoeuropeisteja, jotka kirjoittivat vertailevia kielioppeja. Esimerkiksi Boppin ja Grimmin tutkimukset olivat hänelle tuttuja. (G. von der Gabelentz 1886: 234–235.) Hän kokosi itsekin aineistoja ”ural-altailaisista” kielistä nimenomaan siksi, että voisi suorittaa vertailevia tutkimuksia (mts. 231). Tästä voidaan vetää se johtopäätös, että vaikka von der Gabelentz ei välttämättä ollut aikansa keskeisimpiä vertailevan kieliopin kirjoittajia, hän oli kuitenkin edelläkävijä tämän teorian soveltamisessa uralilais-altailaiseen tutkimukseen (esimerkiksi tälle alalle kuuluva von der Gabelentzin mantšun kielioppi julkaistiin jo 1832). Tämän takia on perusteltua olettaa, että Castrén on voinut ottaa mallia von der Gabelentzin kielioppeista omissa tutkimuksissaan.

Castrén viittaa myös Jozef (Osip) Kowalewskin kirjamongolin kielioppiin *Краткая грамматика монгольского книжного языка* (1835). Jozef Kowalewski (1801–1878) oli puolalainen mongolikielten tutkija, joka vaikutti erityisesti Kazanin yliopistossa. Kowalewski tutki mongolikieliä ja oli ajan tapaan kiinnostunut myös heidän kulttuuristaan. (Valeev, Kulganek & Tulisow 2009.) Ei ole kuitenkaan mitään viitteitä siitä, että hänellä olisi ollut siteitä vertailevan kieliopin perinteeseen, joten en käsittele hänen kielioppiaan tässä tutkimuksessa enempää.

Toinen mongolikielten kielioppi, johon Castrén viittaa, on Isaac Jacob Schmidtin *Grammatik der mongolischen Sprache* (1831). Schmidt (1779–1847) on tunnettu erityisesti tiibetin tutkijana, mutta toimiessaan lähetyssaarnajana kalmukien parissa hän koosti myös mongolin kieliopin (Walravens [toim.] 2005: 13–30). Myöskään Schmidtin yhteyksistä vertailevan kieliopin perinteeseen ei ole mitään viitteitä. Schmidt on lisäksi tarkoittanut kieliopin kielen kuvaukseksi ja oppikirjaksi (1831: ix–xi). Tästä voi myös päätellä, että kyseessä ei ole vertaileva kielioppi. En siis käsittele teosta enempää tässä tutkimuksessa.

9. Von der Gabelentz käyttää tässä teoksessa nimestään muotoa *H. Conon de la Gabelentz*.

Castrén viittaa edellä mainitun Wilhelm Schottin teoksen lisäksi myös hänen altaailaisten kielten vertailevaan kielioppiinsa *Versuch über die tatarischen Sprachen* (1836). Schott (1802–1889) oli saksalainen orientalisti, joka tutki muun muassa uralilaisia ja altaailaisia kieliä. Hän tunsu myös Boppin ja von Humboldtin. (Walravens 2008: 14–16.) On jopa sanottu, että hän oli ensimmäinen tieteellistä tutkimusta harjoittanut uralilais-altaailaisen yhteyden tutkija (Poppe 1965: 127–128). Kun lisäksi muistetaan, että mainittu kielioppi vaikuttaa herättäneen Castrénin kiinnostuksen uralilais-altaailaisen kieliyhteyden tutkimiseen (ks. Joki 1963: 291), on perusteltua olettaa, että teos on voinut vaikuttaa Castréniin.

Viimeinen kielioppi, johon Castrén teoksessaan viittaa, on Ferdinand Johann Wiedemannin vuorimarin kielioppi *Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache nach dem in der Evangelienübersetzung von 1821 gebrachten Dialekte* (1847b). Wiedemann (1805–1887) julkaisi elämänsä aikana viisi pienempien uralilaisien kielten kielioppia sekä viron kieliopin ja sanakirjan. Wiedemann ei viroa lukuun ottamatta tutkinut kieliä paikan päällä vaan käytti aineistonaan kirjallisia lähteitä. (Stipa 1990: 323–324.)

Wiedemannin kieliopin luokittelu on hieman tulkinnanvaraista, mutta perustan valintani siihen, että Wiedemann tunsu von der Gabelentzin tutkimuksia (hän mainitsee von der Gabelentzin tutkimuksista ainakin komin [1847a], vuorimarin [1847b] ja ersän [1865]) ja siihen, että Wiedemann tutki uralilais-altaailaisten kielten rakennetta, lähinnä tosin humboldtilaisen typologian näkökulmasta (ks. Stipa 1990: 323–324). Wiedemann on siis jossain määrin liittynyt oman aikansa kansainväliseen kielentutkimuksen traditioon, ja on siis mahdollista, että Castrén on hyödyntänyt Wiedemannin kielioppia omia kielioppejaan kirjoittaessaan.

2.3. *Elementa grammatices syrjænæ* ja *Elementa grammatices tscheremissæ*

Kyseiset teokset ovat Castrénin komin (1844; Kokkonen & Rueter [toim.] 2022) ja vuorimarin (1845; Saarinen [toim.] 2022) kieliopit. Näissä kieliopissa ei ole mainittu juurikaan määritelmiä mukaan kansainväliseen traditioon kuuluvia kielioppeja, mutta toisin kuin muissa Castrénin kieliopissa komin ja vuorimarin kielioppien esipuheissa mainitaan aiempaa tutkimusta. Teoksissa esiintyy viittauksia kolmenlaisiin teoksiin: 1) venäjällä kirjoitetut kieliopit ja muut komin- tai (vuori)marinkieliset tekstit, 2) kielten kuvaukset, jotka eivät ole kielioppeja, 3) mahdollisesti kansainväliseen traditioon kuuluvat kieliopit.

Ryhmään 1 kuuluu komin kielioppi (Flërov 1813) ja kaksi nimettömänä 1700–1800-luvuilla julkaistua (vuori)marin kielioppia (ks. Castrén 1845: v–vi; Saarinen [toim.] 2022: 9–10, 19–20) sekä evankeliumikäänöksiä ja muita käänöstekstejä. Flërovin kielioppia Castrén pitää huonona (Castrén 1844: iii; Kokkonen & Rueter [toim.] 2022: 27), kun taas muita teoksia hän ei kommentoi mitenkään. On jokseenkin selvää, että 1700–1800-luvulla Venäjällä kirjoitetut kieliopit eivät kuulu vertailevan kieliopin traditioon. Muut tekstit taas eivät ole kielioppeja ollenkaan, joten ne eivät ole voineet toimia kieliopin mallina. Ryhmään 2 kuuluu periaatteessa

kaksi teosta. Toinen on Sjögrenin monitieteellinen katsaus komeihin (Sjögren 1861 [1832]: 233–459) ja toinen on Raskin katsaus suomalais-ugrilaisiin kieliin ja kansoihin (Rask 1834: 1–46). Jälkimmäistä kirjoitusta Castrén ei mainitse nimeltä, mutta viittaus on varsin selvä (Castrén 1845: iii; Saarinen [toim.] 2022: 17). Nämä tutkimukset, erityisesti Raskin kirjoitus, kuuluvat vertailevan kieliopin perinteeseen, mutta en ota niitä huomioon, sillä ne eivät ole kielioppeja vaan tekstejä, joissa on muun lisäksi kieliopillisia huomioita. Näin ollen niiden vaikutus Castrénin kielioppien rakentamiseen on tuskin ollut merkittävä.¹⁰

Kolmannen ryhmän muodostaa yksin jo edellä käsitellyn Hans Conon von der Gabelentzin komin kielioppi (H. C. von der Gabelentz 1841). Von der Gabelentzin kielioppia Castrén pitää suhteellisen hyvänä, vaikkakin puutteellisena (Castrén 1844; Kokkonen & Rueter [toim.] 2022: 27). Kirjeissään Castrén sanoo kieliopin olevan jopa ansiokas (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 399). Kuten edellisessä luvussa käsiteltyä mokšan kielioppia, myös von der Gabelentzin komin kielioppia voi siis pitää Castrénin kielioppien mahdollisena vaikutteena.

2.4. Castrénia edeltäneet samojedikielten kuvaukset

Koska tämän tutkimuksen keskiössä on Castrénin samojedikielten kielioppi, luon vielä lyhyen katsauksen Castrénin kielioppia edeltäneeseen samojedikielten kielioppitraditioon. Tämä traditio on suhteellisen lyhyt ja käsittää ainoastaan tundranenetsin. Seuraavaksi esiteltävien kielioppien lisäksi olemassa oli vain sanalistoja, jotka tosin kattoivat muitakin samojedikieliä kuin tundranenetsin.

Ennen Castrénin kieliopin ilmestymistä ja ennen hänen kuolemaansa oli keritty tuottaa vain kolme tundranenetsin kuvausta, J. S. Vaterin (1820 [1812]), arkkimandriitta Venjaminin (1842) ja Hans Conon von den Gabelentzin (1851) kirjoitukset. Mikään näistä ei ole varsinainen kielioppi. Vater (1820 [1812]: 29–38) sisältää vain kaksi sivua hajanaisia kieliopillisia kommentteja sekä kuusi sivua käännettyjä lauseita. Von der Gabelentzin kuvaus koostuu myös pääosin käännoksistä, mutta hän esittää kuitenkin kuusi sivua kieliopillisia havaintoja, jotka on jaoteltu sanaluokittain (H. C. von der Gabelentz 1851: 38–43). Nämä huomiot eivät kuitenkaan ole kovin systemaattisia eivätkä kovin tarkkoja, sillä ne perustuvat epäonnistuneella kyrillisellä transkriptiolla tuotettuihin käännösteksteihin. Von der Gabelentzin kirjoitusta voidaankin luonnehtia samoin kuin Wiedemann luonnehtii hänen mokšan kuvaustaan oman ersän kielioppinsa esipuheessa:

”[– –] grammatische Behandlung von C. von der Gabelentz [– –] wohl ein Zeugnis gibt von dem Scharfsinn und der Combinationsgabe des Verfassers, aber kein richtiges Bild von der Sprache.” (Wiedemann 1865: 9)

10. Castrén kylläkin pitää Sjögrenin kuvausta hyvänä (Castrén 1844: 3; Kokkonen & Rueter [toim.] 2022: 27).

Schiefner kuvaa Castrénin kieliopin esipuheessaan molempia kuvauksia huonoiksi (Castrén 1969 [1854]: ix–xi). Lisäksi von der Gabelenzin kieliopinkuvaus (1851) taas ei olisi voinut vaikuttaa kuin Castrénin kieliopin viimeistelyvaiheessa, sillä se julkaistiin vasta kun Castrén oli jo palannut aineistoiheen Helsinkiin. Klubkova (2022: 198) mainitsee, että von der Gabelenz piti Vaterin kuvausta hyvänä, ja että Schiefner oli nähnyt vain käsikirjoitusversion vuodelta 1812. Tämä tuskin muuttaa tilannetta, sillä edellä esitetty kuvaus Vaterin kieliopinkuvauksesta on vuoden 1820 painoksesta.

Arkkimandriitta Venjaminin käsikirjoitusta säilytetään Pietarin tiedeakatemian arkistossa (Amelina 2021: 65), joten en suoraan päässyt tutustumaan siihen. Arvioni teoksesta perustuu siis toisen käden lähteisiin. Sjögren on pitänyt hallussaan Venjaminin käsikirjoitusta, ja hänen mielestään se on ollut puutteellinen (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 157). Schiefner sanoo Castrénin samojedikielten kieliopin esipuheessa, että itse asiassa teoksen heikko laatu on vaikuttanut Pietarin tiedeakatemian haluun lähettää tutkija keräämään samojedikielten aineistoja (Castrén 1969 [1854]: x–xi). Castrén ei itse nähnyt käsikirjoitusta, sillä Venjamin ei ilmeisesti kopioinnin pelossa suostunut esittelemään sitä Castrénille (esim. Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 154, 157–158). Vaikutusta Castrénin kielioppiin tällä teoksella tuskin on ollut. Castrén kertoo Venjaminista, että tämän tundranenetsin kielitaito oli huono (Salminen [toim.] 2019a: 397). Käsikirjoitusta aineistonaan käyttävässä artikkelissaan (2021) M. K. Amelina toteaa, että Venjaminin käsikirjoitus on arvokas aineistolähde (mts. 123). Itse käsikirjoitusta hän ei kuvaile.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että Castrénia edeltävät tundranenetsin kuvaukset eivät ole laadultaan sellaisia, että Castrén olisi ottanut niistä mallia. Castrénilla oli kaiken todistusaineiston perusteella tarkoitus kirjoittaa oman aikansa tieteelliset huippustandardit täyttävä vertaileva kielioppi samojedikielistä, eivätkä edellä esitetyt kirjoitukset olisi auttaneet siinä mitenkään.

3. Castrénin kielioppien rakenne

Tässä luvussa esittelen Castrénin kielioppien rakenteen. Keskityn kuvauksessa samojedikielten kielioppiin, mutta mainitsen myös, mitä yhtäläisyyksiä ja eroja muilla Castrénin kieliopeilla on samojedikielten kielioppiin verrattuna. Merkittävin samojedikielten kieliopin vertailevan kieliopin traditioon yhdistävä tekijä on se, että se on nimenomaan vertaileva kielioppi: Castrén käsittelee viittä samojedikieltä (hänen terminologiallaan murretta), nimittäin (tundra)nenetsiä, metsäenetsiä, nganasaania, selkuppia ja kamassia vertaillen näitä toisiinsa. Myös kielten alkuperän selvittäminen näkyy kieliopissa hänen käsitellessään muun muassa vokaalisointua, josta Castrén sanoo, että sen on täytynyt alun perin esiintyä kaikissa samojedikielissä, sillä siitä

näkyä jälkiä kaikissa pohjoisissa samojedikielissä¹¹ sekä selkupissa (Castrén 1969 [1854]: 24). Lisäksi samojedikieliä pyritään humboldtlaisittain kuvamaan niiden omista lähtökohdista esimerkiksi silloin, kun Castrén esittää, että suurin osa ”altailaisten” kielten ”partikkeleista” on alun perin substantiivien tai verbien taivutusmuotoja ja näin ollen partikkeleista puhuminen näiden kielten kohdalla ei ole täysin luontevaa (Castrén 1969 [1854]: 579).

Pääosan samojedikielten kieliopista vie morfologia, eikä syntaksia ole käsitelty ollenkaan.¹² Fonologia käsitellään kuitenkin kattavasti. Tämä on linjassa sen Schlegelin esittämän ajatuksen kanssa, että kielen rakennetta vertailemalla pääsee käsiksi sen varhaisempiin vaiheisiin (ks. esim. Robins 1997: 197). On kuitenkin syytä huomata, että kieliopissa ei ole kyse fonologiasta ja morfologiasta modernissa mielessä, sillä nämä kielitieteen alat kehittyivät vasta 1900-luvun alkupuolella.

Castrénin muista kieliopista ainoastaan sajaninturkkilaisten (Castrén 1969 [1857]b) ja jeniseiläisten kielten kielioppi (Castrén 1969 [1858]) ovat vertailevia kielioppeja siinä mielessä, että niissä vertaillaan kahta tai useampaa kielimuotoa systemaattisesti. Hantilaiskielten (Castrén 1849; Forsberg [toim.] 2018), suomen (Häkkinen [toim.] 2019), evenkin (Castrén 1969 [1856]) ja burjaatin (Castrén 1969 [1857]a) kieliopissa vertailu on epäsystemaattisempaa, minkä lisäksi evenkin ja burjaatin kieliopissa vertailtavat kielimuodot ovat yhden kielen murteita.¹³ Siinä mielessä kaikki nämä kieliopit ovat kuitenkin vertailevia, että niissä paikka paikoin mainitaan, min-kälaisena ilmiö esiintyy muissa ”ural-altailaisissa” kielissä. Komin (Castrén 1844; Kokkonen & Rueter [toim.] 2022) ja vuorimarin (Castrén 1845; Saarinen [toim.] 2022) perustuvat yhden kielen yhteen muotoon, komin kielioppi Ižman (Kokkonen & Rueter [toim.] 2022: 11) ja vuorimarin kielioppi Kazanin alueen (Saarinen [toim.] 2022: 11) murteeseen.

Myös näissä muissa kieliopissa on selvä pyrkimys kuvata kieliä niiden omista lähtökohdista. Esimerkiksi kaikissa kieliopissa mainitaan sukujen puute¹⁴, possessiivisuffiksit ja se, että kielissä on postpositioita. On kuitenkin hyvä huomata, että Castrénille lähtökohta on ollut uralilais-altailainen kielityyppi, joten hän usein viittaa muihin altailaisiin kielisiin kuvatessaan jotakin kielen ilmiötä (esim. Castrén 1849: 9; Castrén 1969 [1857]a: 21; Castrén 1969 [1857]b: 11). Ainoan poikkeuksen tähän tekee jeniseiläisten kielten kielioppi, jossa Castrén pyrkii kuvaamaan näitä kieliä, jotka ovat typologisesti hyvin erilaisia niihin kielisiin verrattuna, joita Castrén piti ural-altailaisina.

11. Käytän tässä artikkelissa termejä *pohjoiset* ja *eteläiset samojedikieliset* maantieteellisessä merkityksessä ottamatta kantaa samojedikielten genealogiseen luokitteluun.

12. Schiefner mainitsee, että kieliopin käsikirjoituksessa olisi ollut myös huomioita syntaksista mutta niissä oli liikaa epävarmuutta, jotta ne olisi voitu julkaista (Castrén 1969 [1854]: xx–xxi).

13. Nykynäkemyksen mukaan myös suomen kieliopissa käsitellään yhden kielen murteita, mutta käsikirjoituksen kirjoitusaikaan luokittelu ei välttämättä ole ollut näin selkeä. Herderiläisittäin ajatellut Castrén kuitenkin varmasti koki käsittelevänsä yhden kielen murteita.

14. Pois lukien jeniseiläiset kielet, joissa nomineilla on suku (ks. Georg 2007: 88–91).

3.1. Sanaluokat

Castrén erottaa samojedikielissä kuusi sanaluokkaa: substantiivit, adjektiivit, numeraalit, pronominit, verbit ja partikkelit, ja jokaiselle näistä on omistettu oma luku. Partikkeleiksi lasketaan postpositiot, adverbit, konjunktiot ja interjektiot. Castrén kuitenkin toteaa, että samojedikielissä sanaluokat ovat vähemmän eriytyneet kuin muissa kielissä. Substantiivit ja verbit eroavat lähinnä päätteiltään, eivät vartaloltaan, ja adjektiivit voivat toimia sekä substantiiveina että verbeinä (predikaatteina). Myös nominipredikaatiota Castrén pitää todisteena sanaluokkien eriytymättömyydestä. (Castrén 1969 [1854]: 105–107.) Lisäksi ”partikkelit” ovat usein joko substantiivien tai verbien muotoja (Castrén 1969 [1854]: 578–580). Castrén esittää samat sanaluokat kaikissa kieliopeissaan, mutta joissakin kieliopeissa partikkelien sijaan jokaisella niihin kuuluvalla ryhmällä on oma luku (esim. komin ja vuorimarin kieliopeissa; Castrén 1844; Castrén 1845; Kokkonen & Rueter [toim.] 2022; Saarinen [toim.] 2022). Toisaalta sajaninturkkilaisten kielten (Castrén 1969 [1857]b) ja evenkin (Castrén 1969 [1856]) kieliopeissa ei ole erillisiä lukuja ollenkaan, vaan koko teksti muodostaa yhden kokonaisuuden. Suomen kielioopin käsikirjoituksesta puuttuu interjektioiden kuvaus (Häkkinen [toim.] 2019: 752), oletettavasti koska käsikirjoitus jäi kesken.

Tässä ajattelussa näkyy länsimainen traditio, jonka mukaan sanaluokkien on erottava toisistaan merkitykseltään ja taivutukseltaan eikä pelkkä erilainen taivutus riitä erottavaksi tekijäksi (ks. esim. Allan 2010: 97–100). Castrén päätyy kuitenkin erottamaan eri sanaluokkia samojedikielissä taivutuksen perusteella, mutta toteaa, että tietyt taivutuspäätteet esitellään erillään niistä sanaluokista, joissa ne esiintyvät. Siten esimerkiksi substantiivitaivutukseen kuuluvista elementeistä kaasuspäätteet käsitellään substantiivien yhteydessä, possessiivinen taivutus pronominiin yhteydessä ja predikatiivinen taivutus verbien yhteydessä (Castrén 1969 [1854]: 107).

3.2. Fonologia

Castrén esittää fonologian kahdella tavalla. Hän esittelee jokaisen samojedikielen äänneet taulukkomaisesti (Castrén 1969 [1854]: 2–3, 21–23), minkä lisäksi hän esittelee teoreettisen samojedikielten äänneistön, joka ei sellaisenaan esiinny missään kielessä (mts. 2). Pääosin hän käsittelee äänneitä leipätekstissä kuvaten niiden ääntämystä muiden kielten, esimerkiksi suomen, saksan ja ranskan, avulla. Castrén käsittelee myös äännevaihteluita, joihin kuuluvat vokaalisointu sekä vokaali- ja konsonanttivaihtelut. Vokaali-ilmioille on pyhitetty omat lukunsa, mutta konsonanttivaihtelut käsitellään konsonanttien ääntämysten yhteydessä. Nämä muutokset vastaavat nykynäkemyksen mukaisia allomorfisia ja morfofonologisia vaihteluita.

Äänneiden erottelun kriteereitä ei esitetä missään, mutta on selvää, että kuvattuihin samojedikielten äännejärjestelmiin kuuluu sekä foneemeja että allofoneja. Tätä oletusta tukee Castrénin kuvaus vokaalien ääntämisen vaihtelevuudesta (Castrén 1969 [1854]: 1–2). Castrén jakaa vokaalit kolmii koviin (*harte*), heikkoihin (*weiche*) ja keskisiin (*mittlere*), ja konsonantit neljään gutturaaleihin (*gutturale*; velaariset ja sitä

takaisemmat äänteet sekä /j/), lingvaaleihin (*lingvale*; lateraalit ja palataalit lukuun ottamatta /j/:tä), dentaaleihin (*dentale*) ja labiaaleihin (*labiale*; kaksi viimeistä ryhmää vastaa nykynäkemyksen mukaisia ryhmiä) (Castrén 1969 [1854]: 2).

Castrén käsittelee äänteiden ääntämistä kielikohtaisissa luvuissa, samoin kuin edellä mainitut vokaalivaihtelut. Joissakin kielikohtaisissa luvuissa käsitellään myös fonotaksia sallittujen konsonanttiyhtymien näkökulmasta. Fonologian alla on siis yksi luku jokaisen tutkitun samojedikielen vokaalien ääntämykselle, vokaalisoinnulle, muille vokaalivaihteluille ja konsonanteille, mukaan lukien konsonanttivaihtelut. Fonologian osuus onkin varsin tarkka, ja kattaa kielioalista yli 100 sivua. (Castrén 1969 [1854]: 1–104.)

Muissa kieliopeissaan Castrén ei kuvaa fonologiaa yhtä tarkasti, mutta käsitellessä esitellään useimmiten samat asiat. Selvin poikkeus on se, että muissa Castrénin kieliopeissa ei ole omia lukuja eri käsitellyille kielimuodoille, vaan vertailu tapahtuu yhdessä luvussa niissä kieliopeissa, joissa vertailua ylipäättään esiintyy. Kaikissa muissa kieliopeissa kuin jeniseiläisten kielten kieliopeissa vokaalit jaotellaan samalla tavalla kuin samojedikielten kieliopeissa. Jeniseiläisten kielten kieliopeissa vokaaleita ei jaotella ollenkaan. Konsonantit sen sijaan jaotellaan kaikissa muissa kieliopeissa kolmeen ryhmään, jotka koostuvat soinnittomista klusiileista ja sibilanteista, soinnittomista klusiileista ja sibilanteista sekä muista konsonanteista, poikkeuksena jeniseiläisten kielten kielioppi, jossa sibilantit kuuluvat muihin konsonantteihin, ja etenkin kielioppi, jossa on vain kaksi ryhmää, jotka vastaavat soinnittomia ja soinnillisia äänteitä.

Komin ja marin kieliopeissa vokaaleita ei luokitella, ja konsonantit luokitellaan vain komin kieliopeissa, jossa ne jaetaan labiaaleihin, lingvaaleihin, palataaleihin sekä dentaaleihin ja sibilantteihin. Lingvaaleja ovat kaikki soinnilliset dentaalit paitsi sibilantit, ja dentaaleja ovat puolestaan kaikki sibilantit. Sibilantit tarkoittavat affrikaattoja. (Castrén 1844: 1; Castrén 1845: 1–3; Kokkonen & Rueter [toim.] 2022: 33; Saarinen [toim.] 2022: 27–29.)

Kaikissa kieliopeissa esitellään myös äänteiden ääntämistä muiden kielten avulla sekä kussakin kielessä Castrénin havaitsemat äännevaihtelut. Se, mitä äännevaihteluita kuvataan, vaihtelee tietenkin kuvatun kielen mukaan. Konsonanttiyhtymien fonotaksia käsitellään joissakin kieliopeissa, esimerkiksi suomen (Häkkinen [toim.] 2019) ja jeniseiläisten kielten (Castrén 1969 [1858]) kieliopeissa.

Erityisesti jeniseiläisten kielten kuvauksessa Castrénilla oli ongelmia, lähinnä koska näissä kielissä esiintyy tooneja ja niihin liittyvää allofonista vaihtelua (ks. Georg 2007: 47–61). Heinrich Werner esittää, että Castrénin jeniseiläisten kielten äänneistön kuvaus on jokseenkin onnistunut, vaikka hän esittääkin toonien aiheuttamat vaihtelut muina äännevaihteluina (Werner 2003: 17–23, 46–51). Uusimman tutkimuksen mukaan Castrénin analyysi kuitenkin kuvaa sekä foneemeja että allofoneja samanarvoisina (ks. Georg 2007: 64–67). Tässä mielessä jeniseiläisten kielten kielioopin fonologian kuvaus ei eroa muista Castrénin kieliopeista.

3.3. Morfologia

Samojedikielten kieliopin morfologiaosassa on oma lukunsa substantiiveille, adjektiiveille, numeraaleille, prepositioille ja verbeille. Substantiivien, pronomien ja verbien kuvauksessa jaottelu on samanlainen kuin fonologiaosassa, eli kussakin luvussa esitellään ensin kukin sanaluokka yleisellä tasolla, minkä jälkeen esitellään kielikohtainen taivutus. Pronominiluvussa tämä jaottelu koskee vain predikatiivi- ja possessiivisuffiksien esittelyä, kun taas Castrénin vapaiksi pronomineiksi kutsumat varsinaiset pronominit esitellään listoina kielittäin. Samalla tavalla käsitellään myös adjektiivit ja numeraalit, joskin adjektiivien käsittely on hyvin tiivis. Taivutusmuodot Castrén esittelee yleisissä osissa taulukkomaisesti. Hän kuvaa kaikkien kielten sijapäätteet eri numeruksissa (Castrén 1969 [1854]: 116) sekä kaikki persoonataivutuksen muodot, niin nominaaliset kuin verbaaliset (mts. 210–212). Pääosin kuvaus koostuu leipätekstissä esiintyvistä taivutuselementtien morfologiasesta ja semanttisesta kuvauksesta. Verbin tempukset ja modukset esitellään vain tällä tavalla (mts. 365–380). Yksittäiskielten käsittelyssä Castrén demonstroi taivutusta runsailla taivutusparadigmoilla. Morfologiaosuus on kokonaisuudessaan hyvin laaja, jopa 503 sivua (mts. 105–608).

Substantiivien taivutuksen kuvauksessa Castrén kuvaa numeruksen, jolla on samojedikielissä kolme arvoa. Vertailevan kieliopin näkemys näkyy tässä kuvauksessa siten, että Castrén olettaa numeruksen kolmijaon samojedikielten perusjaoksi, josta kamassi poikkeaa, sillä siinä esiintyy vain yksikkö ja monikko (ks. Castrén 1969 [1854]: 107). Numeruksen lisäksi substantiivitaivutuksesta käsitellään sijataivutus. Castrén esittelee kaikille samojedikielille yhteiset sijat sekä sivuaa sitä, miten sijapäätteet on muodostettu. Hän esittää myös vertailuja muihin uralilais-altalaisiksi katsomiinsa kieliin (esim. mts. 116–117). Tähän yleiseen sijojen kuvaukseen kuuluu myös sijojen semantiikan tiivis käsittely.

Yksittäiskieliä käsittelevissä osissa kerrataan kunkin kielen sijapäätteet, esitellään niiden muodot (allomorfit) ja esitellään substantiivien taivutus esimerkkiparadigmoin. Selkupan ja kamassin käsittelyssä esitellään vain näissä kielissä esiintyvä sija, Castrénin instruktiiviksi kutsuma komitatiivi. Castrén kuvaa samojedikielten substantiivien taivutuksen deklinaatioiden avulla, joita jokaisessa kielessä on kolme. Deklinaatiot on määritelty vartalon loppuäänteen ja siinä taivutettaessa tapahtuvien äännevaihtelujen perusteella. Nämä äännevaihtelut käydään kattavasti läpi kunkin kielen osalta erikseen.

Adjektiivien käsittelyssä mainitaan vain se, että adjektiiveja voi käyttää attributiivisesti, nominaalisesti tai predikatiivisesti ja että adjektiivit taipuvat näille kategorioille tyypilliseen tapaan. Lisäksi Castrén käsittelee komparaation ilmaisemista. (Castrén 1969 [1854]: 186–191.) Numeraaleista Castrén esittelee kunkin kielen peruslukuja ja järjestyslukuja valituin esimerkein sekä kuvaa tiiviisti sitä, miten eräitä muita numeraaleja, kuten distributiivi- ja kollektiivilukusanvoja, muodostetaan. Vertailevan kieliopin perusajatuksen mukaisesti Castrén myös pohtii peruslukujen etymologiaa. (Castrén 1969 [1854]: 191–204.)

Pronominien kuvaus poikkeaa Castrénilla eniten nykykielioppien näkemyksestä. Castrén nimittäin kuvaa predikaatti- ja possessiivisuffiksit eli predikaattien ja substantiivien persoonataivutuksen pronominiin yhteydessä sen sijaan, että ne käsiteltäisiin verbien ja substantiivien yhteydessä. Castrén perustelee tätä sillä, että nämä suffiksit ovat kehittyneet pronomineista (Castrén 1969 [1854]: 205–206). Castrén myös pitää joidenkin kielten tapaa käsitellä pronominit ja verbin persoonataivutus erillään epäsystemaattisena (mts. 205). Tämän ajatuksen mahdolliseen taustaan palaan luvussa 4. Castrén käsittelee ensin persoonatunnusten yhteisiä äänneaineksia, minkä jälkeen hän kuvaa kunkin kielen predikaatiivisen ja possessiivisen taivutuksen erikseen. Yleinen kuvaus on jälleen vertailevan kieliopin periaatteiden mukaista.

Castrén käsittelee myös varsinaisia pronomineja, joita hän kutsuu itsenäisiksi (*Selbständige Pronomina*). Suurimman osan pronomineista, kuten persoona-, refleksiivi- ja indefiniittipronominit, Castrén esittelee kielten mukaan jaoteltuina taivutusparadigmoina, mutta demonstratiivi-, interrogatiivi- ja relatiivipronominit hän käsittelee vain leipätekstissä. Myös näiden pronominiin taivutus kuitenkin käsitellään.

Verbintaivutuksen kuvaus vastaa rakenteeltaan substantiivien taivutuksen esittelyä. Ensin Castrén käsittelee verbin rakenteen ja taivutuksen kaikkien samojedikielten näkökulmasta. Castrén esittelee verbin vartalon, modukset ja tempukset sekä verbityypit (Castrén 1969 [1854]: 365–377). Verbin vartalon käsitelyssä Castrén puhuu nominipredikaatiosta ja siitä, että hänen analyysinsä mukaan eri modukset ja tempukset muodostetaan samojedikielissä tyypillisesti eri vartaloista. Hän myös puhuu joidenkin verbien eri vartaloiden yhteisistä kantamuodoista vertailevan kieliopin hengessä.

Moduksia Castrén sanoo samojedikielissä olevan yhteensä viisi, joista kaikki eivät esiinny kaikissa kielissä. Lisäksi Castrén käsittelee vanhan latinan kielioppi-tradition tapaan ei-finiittiset muodot modusten yhteydessä (Castrén 1969 [1854]: 372). Tempuksia Castrén analysoi samojedikieliin kolme: ensimmäisen, toisen ja kolmannen ajan (*die erste, zweite, dritte Zeit*). Näistä kaksi ensimmäistä esiintyy kaikissa samojedikielissä, kolmas vain eteläisissä samojedikielissä. Tempusten analyysissä näkyy pyrkimys siihen, että ne kuvataan kielen omista lähtökohdista eikä analyysia yritetä pakottaa muiden kielten malliin. Tämän osoitus on se, että pohjoisten samojedikielten tempussysteemi, johon kuuluu aoristi ja preteriti ja jossa näiden tulkinta riippuu aspektista, käsitellään ensimmäisen ja toisen ajan käsitteiden kautta. Castrén esittelee myös verbityypit eli transitiiiviset, intransitiiviset ja refleksiiviset verbit. Tämäkin on osoitus yrityksestä analysoida samojedikieliset niiden omasta näkökulmasta, sillä samojedikielissä esiintyy subjekti- ja objektikonjugaatio, joilla merkitään joko subjektia tai subjektia ja objektia. Pohjoisissa samojedikielissä esiintyy myös refleksiivinen konjugaatio.

Yksittäiskielten osioissa kaikki kussakin kielessä esiintyvät verbin taivutuskategorioiden käsitellään runsaiden taivutusparadigmojen avulla. Nämä paradigmat perustuvat verbien konjugaatioluokkiin, jotka Castrén on määritellyt kussakin kielessä esiintyvien äännevaihtelujen perusteella. Lisäksi taivutusta apuverbien, kuten kieltoverbin, taivutus käsitellään yksittäiskielten osioissa.

Muissa kieliopeissa morfologiaosan jaottelu on pohjimmiltaan sama kuin samojedikielten kieliopeissa. Kaikissa kieliopeissa käsitellään substantiivit, adjektiivit, numeraalit, pronominit ja verbit. Koska muissa kieliopeissa ei ole niin kattavaa kielten vertailua kuin samojedikielten kieliopeissa, niissä ei ole erillisiä lukuja yksittäis-kielten käsittelyille edes niissä kieliopeissa, joissa systemaattista vertailua esiintyy. Lisäksi, kuten totesin jo edellä, kaikissa kieliopeissa ei ole erillisiä lukuja eri sanaluokkien taivutuksille.

Substantiivien taivutuksena kaikissa kieliopeissa käsitellään numerus- ja sijataivutus. Numerusten ja sijojen määrä vaihtelee kielittäin, mutta kuvausten perusrakenne on sama. Leipätekstissä kuvataan sijojen päätteiden muodot (allomorfit) sekä käsitellään niiden semantiikka tiiviisti. Sijojen päätteet esitellään myös taulukkoina. Substantiivien taivutus esitetään taivutusparadigmojen avulla, joissa esitellään jonkin sanan taivutus kaikissa numeruksissa ja sijoissa. Taivutusparadigmoja esitetään useista deklinaatioista. Deklinaatiot perustuvat kussakin kielessä taivutettaessa esiintyviin, Castrénin näkökulmasta relevantteihin äännevaihteluihin. Samalla esitellään systemaattisempi tai epäsystemaattisempi vertailu kussakin kieliopeissa käsiteltyjen kielimuotojen välillä. Esimerkiksi sajaninturkkilaisten kielten kieliopeissa sekä koi-baalista että karagassista esitetään kokonaiset paradigmat (Castrén 1969 [1857]b: 14–16), kun taas evenkin kieliopeissa vain joistain muodoista esitetään kaksi murrevarianttia (Castrén 1969 [1856]: 9–15).

Adjektiivien taivutuksen kuvaus on kaikissa kieliopeissa hyvin lyhyt. Pääasiassa siinä mainitaan adjektiivien taipumisesta edustamansa sanaluokan mukaan ja esitellään komparaatio. Poikkeuksen tekee jeniseläisten kielten kieliope, jossa esitellään näille kielille tyypillistä adjektiivin muotovaihtelua määräisen ja epämääräisen välillä. Myös jeniseiläisten kielten kieliopeissa puhutaan komparaatiosta. Kaikissa kieliopeissa esitellään myös erilaisia numeraaleja, mutta nämä kuvaukset ovat yleensä luettelomuotoisia.

Pronominien taivutusta käsitellään kaikissa kieliopeissa suhteellisen samalla tavalla kuin samojedikielten kieliopeissa. Castrén käsittelee kaikissa kieliopeissa persoona-, refleksiivi-, demonstratiivi-, interrogatiivi-, relatiivi- ja indefiniittipronomineja. Osassa kieliopeja esitellään myös possessiivi- ja negatiivipronomineja. Suurimmaksi osaksi näiden taivutus esitetään taivutusparadigmojen muodossa, mutta osa pronomineista käsitellään myös vain leipätekstissä.

Lisäksi kaikissa kielissä esiintyvät possessiivifaffiksit (muissa kielissä suffiksit, jeniseiläisissä kielissä prefiksit) esitellään pronominiluvussa, kuten samojedikielten kieliopeissakin. Possessiivifaffiksit esitetään sekä taulukkomuodossa että taivutusparadigmojen avulla. Verbien persoonataivutusta sen sijaan ei missään kieliopeissa esitetä pronominitaivutuksen yhteydessä. Burjaatin kieliopeissa kuitenkin mainitaan, että verbin persoonataivutuksella on historiallinen yhteys pronomineihin (Castrén 1969 [1857]a: 36).

Myös verbintaivutus on kuvattu muissa Castrénin kieliopeissa pääosin samoin kuin samojedikielten kieliopeissa. Castrén käsittelee kunkin kielen tempukset ja modukset yleisellä tasolla leipätekstissä. Persoonataivutus esitellään, kuten edellä

todettiin, osana verbintaivutusta, ja ei-finiittiset muodot käsitellään kaikissa kieliopissa moduksina. Tämän jälkeen hän esittelee taivutusta konjugaatioihin jaettujen taivutusparadigmojen avulla. Konjugaatiot perustuvat tässäkin tapauksessa kielten erilaisiin äännevaihteluihin. Kieliopissa esitellään myös kullekin kielelle ominaisten apuverbien taivutusta. Jokaisessa kieliopissa esitetään osa taivutuksesta myös taulukoiden muodossa.

Sajaninturkkilaisissa ja jeniseiläisissä kielissä esiintyvä nominipredikaatio on myös kuvattu (Castrén 1969 [1857]b: 31; Castrén 1969 [1858]: 140–142). Suurin poikkeus edellä esiteltyyn verbien kuvaustapaan Castrénilla on jeniseiläisten kielten kieliopissaan. Castrén pyrkii käsittelemään samat verbin taivutuskategoriat kuin muissakin kieliopissaan, mutta ongelma on jeniseiläisten kielten verbin muista Castrénin tutkimista kielistä poikkeava rakenne. Jeniseiläisissä kielissä verbi on nimittäin varsin polysynteettinen, ja siinä tapahtuu taivutettaessa paljon morfofonologisia vaihteluita (Georg 2007: 183–299). Tämän takia Castrén esittää hyvin erilaisia paradigmoja eikä onnistu esittämään jeniseiläisten kielten verbin rakennetta. Heinrich Wernerin mukaan Castrén onnistuu kuitenkin kuvaamaan verbin taivutuskategoriat varsin hyvin (Werner 2003: 28–44, 56–62).

Tässä ja edellisissä luvuissa esitetyistä huomioista voidaan tehdä seuraavat johtopäätökset:

- 1) Castrén oli hyvin systemaattinen kielioppeja kirjoittaessaan. Ainoa huomattava ero samojedikielten ja muiden kielioppien välillä on se, missä kohdassa kielioppia verbin persoonataivutus käsitellään.
- 2) Castrén noudatti vertailevan kieliopin perinnettä. Tämä näkyy selkeimmin samojedikielten kieliopissa, jossa samojedikieliä verrataan systemaattisesti, mutta myös useissa muissa kieliopissa esiintyy vertailua kielimuotojen välillä. Castrén myös esittää historiallisia oletuksia muotojen alkuperästä. Samojedikieliopin osalta mainitsin joitakin kohtia edellä, muiden kielten osalta esimerkkinä toimikoon suomen sijojen alkuperän pohtiminen suomen kieliopissa (Häkkinen [toim.] 2019: 713–715).¹⁵
- 3) Castrén pyrki kuvaamaan kieliä niiden omien ominaisuuksien mukaisesti. Nykynäkökulmasta hänen analyysinsä ei aina välttämättä ole täysin onnistunut, mutta taustalla oleva ajatus on siitä huolimatta selvä.

4. Castrénin kansainväliset vaikutteet

Tässä luvussa vertaan Castrénin kieliopin rakennetta ja esittämistapaa luvussa 2 mainittuihin verrokkikielioppeihin. Jätän vertailun ulkopuolelle eri sanaluokkiin kuuluvien taivutuskategorioiden, kuten sijojen, tempusten ja modusten, sekä sanaluokkien alaluokkien, esimerkiksi erilaisten pronominiin tarkemman tarkastelun. Tämä johtuu

15. Se, miten paljon ja miten systemaattisesti Castrén pohti tutkimimensä kielten historiaa, ei kuulu tämä tutkimuksen alaan, vaan asian tutkiminen on jätettävä tulevaisuuteen.

siitä, että nämä kategoriat ja niiden määrät vaihtelevat eri kielissä, minkä voi nähdä jo vain vertaamalla Castrénin samojedikielten kuvauksia toisiinsa. Se, onko jokin tutkituista kieliopeista vaikuttanut siihen, miten Castrén analysoi samojedikielten kategorioita, on jätettävä tulevan tutkimuksen selvitettäväksi.

Keskityn seuraavassa jossain määrin abstraktimpiin kieliopin rakenteisiin, erityisesti sanaluokkiin ja taivutuksen kuvaamiseen. Tarkastelen siis, mistä kieliopeista löytyy vastineita niille kielen korkeamman abstraktiotason elementeille, joita Castrén esittää samojedikielistä. Luon myös katsauksen fonologian kuvauksen mahdollisiin vaikutteisiin. Lisäksi tutkin itse kielioppiteosten rakennetta eli sitä, mitä kieliopin tasoja tarkastellaan, missä järjestyksessä kieliopin tasot, sanaluokat jne. esitetään kieliopissa sekä sitä, millä tavalla kielen ilmiöitä konkretisoidaan. Itse kielioppiteoksen rakenne voi nimittäin ohjata tutkijan käsitystä kielen rakenteesta. (Ks. Mosel 2006: 47–50.) Toisaalta poikkeukselliset valinnat, jotka esiintyvät jossakin toisen tutkijan kirjoittamassa kieliopissa ja Castrénin kieliopissa, voivat vihjata vaikutteista, ja samoin tietenkin poikkeukselliset puutteet, jotka esiintyvät jossakin toisen tutkijan kirjoittamassa kieliopissa ja Castrénilla voisivat olla merkki vaikutteista, mutta tällaista en tutkimuksessani havainnut.

4.1. Kielioppiteoksen rakenne

Ensiksi on syytä toistaa huomio siitä, että Castrén toimi vertailevan kieliopin teoriakehityksessä, jossa kielten rakenteita systemaattisesti vertailemalla on tarkoitus päästä käsiksi kielen varhaisempiin vaiheisiin. Tämän tarkoitus taas on päästä käsiksi kieltä puhuvan kansan varhaisvaiheisiin, sillä herderiläisittäin Castrén ja monet muut vertailevan kieliopin kirjoittajat uskoivat kielten ja kansojen perimmäiseen samuuteen. Castrénin kieliopin rakenne on tässä suhteessa hyvin systemaattinen: jokaisen sanaluokan kuvaus alkaa yleisellä osalla, jossa kerrotaan, mitä taivutuskategorioita samojedikielistä löytyy, minkä jälkeen seuraavat yksittäisten samojedikielten luvut, joissa kuvataan, miten nämä kategoriat kielissä käyttäytyvät.

Tämän perusteella voidaan mahdollisten vaikutteiden listalta poistaa kaksi kielioppia: Schottin *Versuch über die tatarischen Sprachen* (1836) kuvaa kyllä vertailevalla otteella ”altailaisten” ja joidenkin uralilaistenkin kielten rakenteita, mutta hänen kuvauksensa ei ole systemaattinen. Toinen kielioppi, joka tässä mielessä ei ole voinut vaikuttaa Castréniin on Karl Ferdinand Beckerin *Organism der Sprache* (1827) sillä hän keskittyy kuvaamaan sitä, miten hänen teoretisoimansa yleisen kieliopin kategoriat näkyvät eri kielissä, lähinnä germaanisissa kielissä. Palaan kuitenkin kumpaakin tutkijaan vielä alla.

Castrénin kielioppi on jaettu kahteen osaan, fonologiaan (*Lautlehre*) ja morfologiaan (*Formenlehre*). Anton Schiefnerin kommentista, jonka mukaan Castrénilla oli muistiinpanoja myös syntaksista (Castrén 1969 [1854]: xx–xxi), voidaan päätellä, että kielioppiin olisi kuulunut myös syntaksiosa. Kaikissa muissa luvussa kaksi

mainituista kieliopeista, paitsi Grimmin *Deutsche Grammatik* -teoksessa (1822),¹⁶ esiintyvät nämä kolme osiota. Toisaalta samat kolme osiota ovat kuuluneet kielioppihin jo antiikista lähtien, joten Castrén on tässä noudattanut vanhaa eurooppalaista kielioppitraditiota (ks. esim. Allan 2010: 112–113).

Castrén käyttää samojedikielten kieliopissaan kolmenlaisia tapoja kuvata kielten elementtejä: taulukoita, taivutusparadigmoja sekä esimerkkisanoja ja -lauseita leipätekstissä. Taulukolla tarkoitan sellaista esitystapaa, jossa kielen elementit, erityisesti taivutusmorfeemit, on esitetty taulukkomuodossa erillään leipätekstistä. Myös foneemit voidaan esittää tällaisessa muodossa. Taivutusparadigma taas on esitystapa, jossa taivutusta kuvataan esittämällä taivutettuja sanamuotoja taulukossa. Taulukot 1 ja 2 havainnollistavat tätä eroa.

Erste Declination.	Zweite Decl.	Dritte Declination.
<i>Singular.</i>		
Nom. — *	— *	— *
Gen. — η	— η	— η
Acc. — m	— m	— m
Dat. — taη	— ndaη, ntaη	— taη, ndaη, ntaη
Loc. — tanu	— tanu, ntanu	— tanu, ntanu
Abl. — gata	— gata	— kata, gata
Pros. — manu	— manu	— manu.

Taulukko 1. Nganasanin yksikön nominitaivutuksen päätteet Castrénin (1969 [1854]: 156) mukaan. Typografiset konventiot on pyritty säilyttämään mahdollisimman alkuperäisinä.

<i>Singular.</i>			
1	2	3	4
Nom. kula, <i>Rabe</i>	kinta, <i>Rauch</i>	jabe, <i>Ferse</i>	luηfe, <i>Adler</i>
Gen. kulaη	kindaη	jabeη	lumbetaη
Acc. kulam	kindam	jabem	lumbem
Dat. kulataη	kindataη	jabetataη	lumbetaη
Loc. kulatanu	kindatane	jabetane	lumbetane
Abl. kulagata	kintagata	jabegata	luηfegata
Pros. kulamanu	kintamane	jabemane	luηfemane.

Taulukko 2. Nganasanin ensimmäisen taivutustyyppin esimerkkiparadigmoja Castrénin (1969 [1854]: 159) mukaan. Typografiset konventiot on pyritty säilyttämään mahdollisimman alkuperäisinä.

Taivutusparadigmojen käyttö on tyypillistä kaikille tarkastelluille kieliopeille. Taivutusparadigman avulla on mahdollista kuvata samalla vartalossa tapahtuvat

16. Grimm käsittelee syntaksia teoksensa neljännessä osassa (1837), mutta Castrén ei viittaa kyseiseen teokseen, joten se jää tässä tutkimuksessa tarkastelun ulkopuolelle.

muutokset ja päätte, kuten taulukosta 2 voi havaita. Tämä sopii erityisen hyvin indoeurooppalaisten kielten kuvaamiseen, sillä niissä esiintyy usein runsaasti äännevaihtelua taivutuksessa. Koska suurin osa vertailevan kieliopin tutkijoista tutki indoeurooppalaisia kieliä, mukaan lukien esimerkiksi Böhthlingk ja Rask, jotka kirjoittivat myös muihin kielikuntiin kuuluvien kielten vertailevia kielioppeja, voidaan katsoa, että taivutusparadigma esitystapana kuuluu vertailevan kieliopin traditioon. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että he olisivat kehittäneet tämän esitystavan tai että Castrén olisi omaksunut sen heiltä. Vaikutus on nähtävä enemmänkin niin, että jos Castrén ei olisi esittänyt taivutusparadigmoja, hänen kielioppinsa olisivat poikenneet vertailevan kieliopin mallista.

Sen sijaan vain osassa kielioppeista käytetään taulukkoa taivutusmorfologian esittelyyn. Tämä esitystapa löytyy Raskin kummastakin käsiteltävästä kieliopista, von der Gabelentzin mokšan ja komin kielioppeista ja Dobrovskýn kieliopista. Muista kielioppeista löytyy lisäksi äänneiden esittelyä taulukkomuodossa, mutta Castrén ei hyödynnä tätä esitystapaa. Taivutuspäätteiden esittäminen taulukkomuodossa on tehokas tapa välittää informaatiota kielen rakenteesta niissä kielissä, joissa sanoista on mahdollista erottaa vartalo ja päätteet, ja tämä on hyvin tyypillinen esitystapa nykyisissä kielioppeissa. Taivutuspäätteiden esittäminen ilman sanavartaloita osoittaa myös jonkinasteista kielen abstraktin rakenteen ymmärtämistä. Kuvaustavan valinta ei kuitenkaan ole vertailevaan kielioppiin sidottu. Se ei myöskään välttämättä ole puhdasta kansainvälistä vaikutusta, sillä myös ainakin Castrénin aikana arvostetuin suomen kielioppi, Reinhold von Beckerin *Finsk grammatik* (1824) hyödyntää samaa esitystapaa.

Kolmas taivutuksen esittämistapa, eli esimerkkisanat ja -lauseet, palautuu jo antiikin latinan kielioppeihin, eikä sitä siten voi pitää merkittävänä indikaattorina Castrénin vaikutteille. Pääasiassa Castrén käyttää esimerkkisanoja leipätekstissä, kuten kaikissa muissakin tarkastelluissa teoksissa on tehty. Esimerkkilauseita Castrén käyttää ainoastaan, kun kuvattava ilmiö on enemmän syntaktinen kuin morfologinen, esimerkiksi komparaation ja objektikonjugaation esittelyssä.

4.2. Fonologia

Castrén kuvaa samojedikielten äänneiden ääntämistä vieraiden kielten avulla, esimerkiksi: ”Der flüssige Consonant r wird mit einem reinen Laute ganz ohne Schnarren ganz wie im Russischen, Schwedischen, Finnischen u.s.w. ausgesprochen.” (Castrén 1969 [1854]: 11.) Jos äänteelle ei ole hyvää esimerkkivastinetta tunnetuissa kielissä, Castrén esittää pelkän kuvauksen äänneestä, esimerkiksi: ”Das mouilliertes l (ł) ist in allen Samojedischen Sprachen sehr häufig.” (Castrén mp.) Tämä on tyypillistä kaikille tarkastelluille kielioppeille. Kiinnostava sivuhuomio tosin on, että Castrén puhuu nimenomaan äänneistä eikä kirjaimista, kuten jotkin tarkastellut kieliopit tekevät (esimerkiksi Dobrovský, Grimm ja Rask). Toisaalta esimerkiksi Schott ja von der Gabelentz puhuvat äänneistä, joten Castrénilla on ollut teosten joukossa myös esikuvia. Äänneistä tai kirjaimista puhuminen ei kuitenkaan ole vertailevien kielioppien

ominaisuus vaan perustuu sille, onko tutkitulla kielellä kirjakieli vai ei. Esimerkiksi von der Gabelentz puhuu komin kieliopissaan äänneistä mutta mantšun kieliopissaan kirjaimista.

Castrén jakaa äänneet vokaaleihin ja konsonantteihin ja nämä ryhmät vielä pienempiin osiin, jotka ovat vokaaleilla kovat, heikot ja keskiset vokaalit ja konsonanteilla gutturaalit, lingvaalit, dentaalit ja labiaalit (näiden ryhmien koostumuksesta ks. luku 3.2 edellä). Samaa vokaalijakoa kuin Castrénilla ei löydy yhdestäkään tutkitusta kieliopista. Tämä johtunee eri kielten erilaisista vokaalisysteemeistä. Tyypillisin jako kieliopissa on jako kahteen luokkaan (esim. Böhtlingk, Dobrovský ja von der Gabelentzin mantšun kielioppi) tai jaon puuttuminen (esim. von der Gabelentzin komin kielioppi ja Wiedemann). Castrénin esikuva vokaalien luokittelussa lieneekin suomalainen eikä kansainvälinen. Esimerkiksi Reinhold von Becker esittää suomen vokaaleille täysin saman luokittelun kuin Castrén (von Becker 1824: 6–7). Myöskään täysin Castrénin jakoa vastaavaa konsonanttijakoa ei muista kieliopista löydy, mutta esimerkiksi Böhtlingk ja Grimm jakavat konsonantit neljään luokkaan. Grimm jopa käyttää omista konsonanttiluokistaan lähes samaa terminologiaa kuin Castrén. Hänen luokkansa ovat gutturaalit, dentaalit, labiaalit ja spirantit. Toisaalta Dobrovskýlla konsonanttiluokkia on viisi, labiaalit, lingvaalit, dentaalit, sibilantit ja gutturaalit. Sekä konsonanttien nelijako että luokat, joihin Castrén konsonantit jakaa, vaikuttavat siis olevan aikansa yleisen tavan mukaisia, eivätkä ne varsinaisesti liity vertailevaan kielioppiin.

Castrén esittelee myös taivutuksessa tapahtuvia äännevaihteluita. Tämä on oleellinen osa kaikkien tarkasteltujen kielioppien fonologian kuvausta, joten Castrénilla on ollut runsaasti esikuvia. Toisaalta äännevaihtelujen kuvaaminen on ollut tyypillistä kieliopille jo ennen vertailevan kieliopin traditiota, joten tutkittujen kielioppien voi katsoa korkeintaan tukeneen Castrénin toimintaa, ei aiheuttaneen sitä. Eräs poikkeus on vokaaliharmonia, joka on tyypillinen ilmiö ”altailaisissa” kielissä. Castrén itse kirjoittaa: ”Unter *Vokalharmonie* versteht man in den Altaischen Sprachen das durch die Anforderungen des Wohllauts bedingte Gesetz, dass die Vokale in der ersten Stammsilbe des Worts in gewissem Grade die Art und Beschaffenheit der Vokale in den nachfolgenden Silben bestimmen.” (Castrén 1969 [1854]: 23; kurssiivi alkuperäinen.) Koska samojedikielissä ei esiinny produktiivista vokaaliharmoniaa, on sen etsiminen ja kuvaaminen nähtävissä altaistiikan tradition ja mahdollisesti Castrénin tuntujen ”altailaisten” kielten kielioppien vaikutukseksi. Erityisesti Böhtlingk käsittelee jakuutin vokaaliharmoniaa varsin pitkästi ja tarkasti (Böhtlingk 1964 [1851]: 103–122). On mahdollisuuksien rajoissa, että Böhtlingkin käsittely on ollut Castrénin suora innoittaja, mutta tätä on pidettävä toistaiseksi hypoteesina.

4.3. Sanaluokat ja niiden esittäminen kieliopissa

Castrén jakaa samojedikielten sanat ryhmiin seuraavasti: substantiivit, adjektiivit, numeraalit, pronominit, verbit ja partikkelit. Partikkelien ryhmä jakautuu vielä alaryhmiin, joita ovat postpositiot, adverbit, konjunktiot ja interjektiot. Tällä jaolla on esikuvia vertailevissa kieliopissa. Osassa, mutta ei kaikissa tutkituissa kieliopissa on samanlainen jako, jossa partikkelit ovat samalla tasolla esimerkiksi substantiivien ja verbien kanssa. Böhlingillä ja Raskin kummassakin kieliopissa jaottelu vastaa Castrénia, mutta suuremmissa osassa kieliopista joko kaikki sanaluokat ovat samalla tasolla (Dobrovskýlla, von der Gabelentzin komin ja mantšun kieliopissa sekä Wiedemannilla) tai sitten partikkelit puuttuvat kokonaan (Beckerillä, Grimmillä ja Schottilla). Vaikuttaa siis siltä, että Castrénin esikuvana sanaluokkajaossa ovat toimineet Böhling ja Rask.

Itse sanaluokat ovat vanhan eurooppalaisen tradition mukaisia, eikä niiden esittämisessä ole mitään erikoista, lukuun ottamatta kahta yksityiskohtaa. Ensinnäkin Castrén sanoo adjektiiveista, että ne eivät ole selkeä sanaluokka samojedikielissä (Castrén 1969 [1854]: 105–106, 186–187), mutta esittelee ne silti omana sanaluokkana. Tässä voidaan nähdä indoeurooppalaisten kielten kuvausten vaikutus, joka sotii vertailevan kieliopin yhtä perusajatusta vastaan. Jos Castrén nimittäin kuvaisi samojedikielet täysin niiden omista lähtökohdista, adjektiivien erillinen esittely voisi olla perusteltua jättää pois. Toinen vastakkainen huomio koskee postpositioita. Castrén nimittäin puhuu nimenomaan postpositioista eikä ”sanan jälkeen tulevista prepositioista”, kuten joissain vanhemmissa teoksissa on tehty (esim. Petraeus 1968 [1649]). Tälle käytännölle löytyy esikuvia tarkastelluista kieliopista, esimerkiksi Böhlingiltä sekä von der Gabelentzin kummastakin kieliopista. Toisaalta vaikutus ei ole ainoastaan kansainvälinen, sillä myös esimerkiksi von Becker puhuu suomen kieliopissaan postpositioista. Kansainvälinen vaikutus on kuitenkin todennäköisesti vahvistanut Castrénin näkemystä postpositiokategorian sopivuudesta samojedikielten kuvaukseen.

Substantiivien taivutus esitetään deklinaatioiden (taivutusluokkien) avulla. Deklinaatio on vanhan eurooppalaisen tradition mukainen tapa esittää nominintaivutus, ja tutkituista teoksista kaikki paitsi Schott hyödyntävät tätä esitystapaa. Deklinaatiot perustuvat teoksissa osin sanavartalolle, osin taivuttaessa tapahtuville äännevaihteluille, ja Castrénkin hyödyntää kumpaakin kriteeriä esittäessään samojedikielille deklinaatioita. Castrén kuitenkin tunnistaa deklinaation käsitteen välillä ongelmalliseksi mutta pitää silti substantiivien jakoa luokkiin tarpeellisena (Castrén 1969 [1857]a: 11–12). Verbit jaetaan vastaavasti konjugaatioihin, jotka ovat myös taivutusluokkia. Myös konjugaatioille ja niiden määrittämiselle löytyy esikuva kaikista tutkituista kieliopista Schottia lukuun ottamatta. Deklinaatioiden ja konjugaatioiden käyttäminen ei ole erityisesti vertailevan kieliopin ominaisuus, mutta niiden käyttämättä jättäminen olisi tehnyt Castrénin kieliopista hyvin poikkeuksellisen aikalaisensa joukossa.

Sanaluokkakohteisista esitystavoista nostan esille vain yhden. Castrén on tehnyt samojedikielten kieliopissa hyvin poikkeuksellisen ratkaisun ja käsittelee kaiken persoonataivutuksen pronominiin yhteydessä. Itsenäisten pronominiin käsittely pronomineina on itsestään selvää, ja kaikissa kieliopissa, joissa käsitellään kieliä, joissa esiintyy possessiivisuffikseja, myös nämä käsitellään pronomineina. Niin tekee myös Castrén ja tämä ei sinänsä ole poikkeuksellista. Erikoista kuitenkin on, että Castrén kuvaa myös verbien persoonataivutuksen pronominiin yhteydessä. Osin tämä johtunee siitä, että samojedikielissä esiintyy nominipredikaatio, mutta nominipredikaatiota esiintyy myös sajaninturkkilaisissa kielissä, joiden kieliopissa verbin persoonataivutus käsitellään muun verbintaivutuksen yhteydessä (Castrén 1969 [1857]b: 35–36). Samoin tekee Böhthlingk jakuutin kieliopissaan (1964 [1851]: 301–308).¹⁷ Yhdessä Castrénin mahdollisessa lähteessä kuitenkin esitetään näkemys, jonka mukaan kaikki persoonataivutus on pohjimmiltaan samaa, koska ne ovat historiallisesti samaa kantaa. Becker sanoo kieliopissaan pronominiin ja verbin persoonataivutuksen ilmaisevan samaa asiaa, eli puheena olevan asian suhdetta puhujiin: ”[– –] *sondern deuten lediglich die Beziehung des Seins zu dem Sprechenden an*” (Becker 1827: 137). Lisäksi Becker mainitsee, että verbin persoonataivutus on syntynyt pronomineista (1827: 136–139; ks. myös Haselbach 1966: 186–190). Myös Castrén sanoo, että samojedikielten persoonataivutus on historiallisesti lähtöisin pronomineista (Castrén 1969 [1854]: 205–206). Voidaan siis pitää melko todennäköisenä, että Becker on vaikuttanut tähän yksittäiseen kuvausvalintaan.

Toinen mahdollinen Beckerin vaikutus löytyy Castrénin hantilaiskielten kieliopista, jossa Castrén nimeää hantilaiskielten ei-menneen ajan muodon futuuriksi (Castrén 1849: 54–55; Forsberg 2018: 100–101). Becker nimittäin esittää, että preesensillä ei ole erillistä tunnusta (Becker 1827: 327–331; ks. myös Haselbach 1966: 176–177), ja koska hantilaiskielten ei-menneellä ajalla on tunnus, se ei voi olla tämän näkemyksen mukaan preesens. Ulla-Maija Forsberg on esittänyt yleisemmällä tasolla, että Castrénin analyysi johtuu joko ajan kielioppitraditiosta tai muodon tunnusmerkisydestä (Forsberg 2018: 101, viite 323). Beckerin vaikutuksen toteaminen vaatisi kuitenkin tarkempaa tutkimista, joka on jätettävä tulevaisuuteen.

Olen esitellyt tässä luvussa sellaisia kieliopin kuvauksen osia, joissa kansainväliset vaikutteet voisivat näkyä Castrénin samojedikielten kieliopissa. Katsaus ei ole kattava, ja esimerkiksi tarkastelemalla sitä, minkälaisia muotoja toisaalta Castrén ja toisaalta muut vertailevat kieliopit luokittelevat sija-, modus- tai ei-finiittiseen taivutukseen kuuluviksi, on varmasti mahdollista löytää lisää vaikutteita.

17. Böhthlingk tosin huomauttaa, että verbin persoonasuffiksit ovat samat kuin nominipredikaation tai nominien possessiivisen taivutuksen päätteet (1964 [1851]: 301).

5. Kansainväliset vaikutteet Castrénin kieliopissa

Olen tässä artikkelissa käsitellyt Castrénin kielioppien rakennetta sekä sitä, miten kansainväliset vaikutteet mahdollisesti näkyvät niissä. Keskityin erityisesti Castrénin samojedikielten kielioppiin, sillä se edustaa puhtaimmin 1800-alkupuolella vallinnutta vertailevan kieliopin perinnettä. Castrén itsekin on kertonut samojedikielten kieliopin tarkoitukseksi samojedikielten vertailun (Salminen & Janhunen [toim.] 2021: 740, 751).

Aluksi käsittelin ajan kielitieteellisiä suuntauksia ja teorioita. Kuten sanottua, ajan vallitseva kielitieteellinen näkemys oli vertaileva kielioppi, jonka tarkoituksena oli kirjoittaa kielten kielioppeja siten, että ne mahdollistavat kielten sukulaisuusien aiempien vaiheiden selvittämisen. Castrénin kielitieteellisten tutkimusten keskeinen tarkoitus oli täsmälleen tämän ajatuksen mukainen, sillä hän tahtoi selvittää olettamansa uralilais-altailaisen kielikunnan jäsenten sukulaisuussuhteet sekä sen, mitkä kielet tähän kielikuntaan kuuluivat. Tähän näkemykseen kietoutui sekä yleisesti että Castrénin tutkimuksissa erityisesti kielten ja kansojen elimellinen yhteys, jonka saksalainen filosofi Herder oli olettanut. Castrénkin halusi kielitieteellisillä tutkimuksillaan selvittää Suomen kansan historiaa ja löytää sille alkukodin. Seuraavaksi tarkastelin niitä teoksia, jotka ovat saattaneet toimia Castrénin vaikutteina, sekä esittelin niiden kirjoittajien ajatuksia kielestä.

Esittelin myös Castrénin kielioppien rakennetta, erityisesti samojedikielten kieliopin näkökulmasta, mutta ottaen kaikki muutkin kieliopit huomioon. Lisäksi kommentoin lyhyesti Castrénin dosentin- ja professorinväitöskirjojen teoreettisia taustaoletuksia. Castrénin väitöskirjat sekä suurin osa kielioppeista osoittavat tutkijan vakaata sitoutumista vertailevan kieliopin ajatukseen. Lähes kaikissa teoksissaan Castrén vertailee eri kielimuotoja toisiinsa. Samojedikielten kielioppi on tästä ehdottomasti hienoin ja systemaattisin esimerkki, mutta myös Castrénin professorinväitöskirja uralilais-altailaisten kielten possessiivisesta taivutuksesta sekä sajaninturkkilaisten ja jeniseiläisten kielten kieliopit ovat tyylipuhtaita vertailevan kieliopin teorian ja metodologian sovelluksia. Muissa teoksissaan Castrén vertailee läheisempää sukua olevia kielimuotoja tai ei esitä vertailua ollenkaan, mutta myös nämä teokset ilmentävät samoja, vertailevan kieliopin traditioon kuuluvia kuvauksellisia valintoja.

Lopuksi esittelin Castrénin mahdollisia kansainvälisiä vaikutteita vertaamalla hänen samojedikielten kielioppinsa eräitä kuvausratkaisuja Castrénin varmasti tuntemien kansainvälisten kielioppien vastaaviin ratkaisuihin. Tutkituista kieliopin osa-alueista suurin osa on sellaisia, että niille löytyy esikuva suurimmasta osasta tai jopa kaikista tarkastelluista kielioppeista. Tällaisia osia ovat esimerkiksi konsonanttien luokittelu ja sanaluokat. Joukossa on myös sellaisia osia, esimerkiksi taivutuksen esittäminen paradigmatyylinä sekä nominien ja verbien jakaminen deklinaatioihin ja konjugaatioihin, jotka ovat selvästi vanhan, latinan kuvauksiin palautuvan eurooppalaisen tradition peruja. Näissä tapauksissa ei ole syytä olettaa, että Castrén olisi saanut varsinaisia vaikutteita tuntemistaan kielioppeista. Kyse on enemmänkin siitä, että 1800-luvun alkupuolen kielioppeihin kuului kyseisten asioiden kuvaus tietyllä

tavalla. Castrén on kuitenkin halunnut kirjoittaa nimenomaan samojedikielten vertailevan kieliopin, ja kaikki vertailevissa kieliopeissa yleisesti esiintyvät kuvausratkaisut kuuluvat vertailevan kieliopin traditioon riippumatta niiden alkuperästä. Toisin sanoen: jos Castrén olisi tehnyt samojedikielten kieliopissaan toisenlaisia ratkaisuja, hän ei olisi voinut kirjoittaa vertailevaa kielioppia.

Tarkastelussa löytyi myös joitakin sellaisia kuvausvalintoja, joille on mahdollista esittää tarkempi esikuva tutkituissa kieliopeissa. Tällaisia valintoja ovat esimerkiksi se, että Castrén puhuu postpositioista prepositioiden sijaan sekä taivutuspäätteiden kuvaaminen taulukkomuodossa ja vokaaliharmonian käsittely. Näissä tapauksissa vain yksi tai muutama tarkastelluista kieliopeista kuvaa ilmiötä samoin kuin Castrén. Näissäkään tapauksissa ei välttämättä ole kyse siitä, että Castrén olisi kopioinut kuvausvalinnan jostain käsitellystä kieliopista, mutta on todennäköistä, että tarkastellut kieliopit ovat ainakin tukeneet Castrénin analyysia. Oman ryhmänsä muodostaa verbin persoonamuotojen käsittely pronominitaivutuksen yhteydessä, joka vaikuttaa olevan Karl Ferdinand Beckerin ajatuksen mukainen tapa käsitellä persoonaan viittaavia aineksia. Tarkastelussa löytyi myös yksi kuvausvalinta, jonka juuret eivät ole tarkastelluissa kansainvälisissä kieliopeissa, nimittäin vokaalien jako kolmeen ryhmään. Tämä kuvausvalinta vaikuttaa palautuvan suomen kielioppitraditioon.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että Castrén edusti oman aikansa moderneinta kielentutkimusta, joka sovelsi uralilaisten kielten tutkimukseen uusimpia teorioita ja menetelmiä. Castrénin tutkimukset toivat uralistiikan 1800-luvun kielentutkimuksen valtavirtaan,¹⁸ ja monet 1800-luvun kielentutkijat tutkimastaan kielikunnasta riippumatta tunsivat hänen tutkimuksensa. Alho Alhoniemi on todennut: ”Fennougristiikka on kansainvälisin ns. kansallisista tieteistämme.” (Alhoniemi 1996: 444.) Tämä vaikuttaa pitäneen paikkansa tieteellisen uralistiikan alkuajoista lähtien.

Lähteet

- Ahrens, Eduard. 1843. *Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Erster Theil: Formenlehre*. Reval: Heinrich Laakmann.
- Alhoniemi, Alho. 1996. Suomen fennougristiikan tulevaisuudennäkymiä. *Viritäjä* 100(3). 444–447.
- Alhoniemi, Alho. 1997. Fennougristiikan monet kasvot. *Sananjalka* 39(1). 7–15.
- Allan, Keith. 2010. *The western classical tradition in linguistics*. 2. painos. London: Equinox.
- Amelina 2021 = Амелина, М. К. 2021. Система именного склонения западных диалектов тундрового ненецкого языка в исторической перспективе: Архивные материалы XIX века и современные полевые данные. *Родной язык* 2021(2). 59–131.
- Becker, Karl Ferdinand. 1827. *Organism der Sprache als Einleitung zur deutschen Grammatik*. Frankfurt am Main: O. F. Kettembeil.

18. Myös A. J. Sjögrenillä oli jo ennen Castrénia merkittävä rooli uralistiikan popularisoimisessa, mutta Castrénin kieliopillinen tuotanto on niin paljon Sjögrenin tuotantoa laajempi, että Castrénin merkitystä on vaikea korostaa liikaa.

- Branch, Michael. 2006. Herderin vaikutus Anders Johan Sjögreniin ja sen seuraukset: Tapaustutkimus. Teoksessa Ollitervo, Sakari & Immonen, Kari (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*, 312–355. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Burridge, Kate. 2013. Nineteenth-century study of sound change from Rask to Saussure. Teoksessa Allan, Keith (toim.), *The Oxford handbook of the history of linguistics*, 141–165. Oxford: Oxford University Press. <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199585847.013.0008>>
- Böhtlingk, Otto. 1964 [1851]. *Über die Sprache der Jakuten: Grammatik, Text und Wörterbuch*. St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Castrén, M. A. 1839. *De affinitate declinationum in lingua fennica, esthonica et lapponica*. Helsinki: Frenckell.
- Castrén, M. A. 1844. *Elementa grammatices syrjænæ*. Helsingfors: Simelius.
- Castrén, M. A. 1845. *Elementa grammatices tscheremissæ*. Kuopio: J. Karsten.
- Castrén, M. A. 1849. *Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Castrén, M. A. 1850. *De affixis personalibus linguarum altaicarum*. Helsingforsia: Litteris Frenckellianis.
- Castrén, M. A. 1969 [1854]. *Grammatik der samojedischen Sprachen* (Nordische Reisen und Forschungen VIII). St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Castrén, M. A. 1969 [1856]. *Grundzüge einer tungusischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis* (Nordische Reisen und Forschungen IX). St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Castrén, M. A. 1969 [1857]a. *Versuch einer burjätischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis* (Nordische Reisen und Forschungen X). St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Castrén, M. A. 1969 [1857]b. *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises*. (Nordische Reisen und Forschungen XI). St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Castrén, M. A. 1969 [1858]. *Versuch einer jensisei-ostjakischen und kottischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den genannten Sprachen*. (Nordische Reisen und Forschungen XII). St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- de la Gabelentz, H. Conon. 1832. *Éléments de la grammaire mandchoue*. Altenbourg: Comptoir de la littérature.
- Dobozy, Maria. 1998. The brothers Grimm: Jacob Ludwig Carl (1785–1863). Wilhelm Carl (1786–1859). Teoksessa Damico, Helen (toim.), *Medieval scholarship: Biographical studies on the formation of a discipline*, 93–108. New York: Routledge.
- Dobrovský, Josef. 1822. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris quae quum apud rufos, serbos aliosque ritus graeci, tum apud dalmatas glagolitas ritus latini slavos in libris sacris obtinet*. Vindobona: Anton Schmid.
- Fiellström, Petrus. 1738. *Grammatica lapponica*. Holmiæ: Joh. Laurentius Horrn.
- Flërov 1813 = Флëровъ, А. 1813. *Зырянская грамматика: Изданная отъ главнаго правленія училищъ*. Санктпетербургъ: Императорская академия наукъ.
- Forsberg, Ulla-Maija (toim.). 2018. *Ostiacica* (Manuscripta Castreniana Linguistica V). Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Ganander, Henricus. 1743. *Grammatica lapponica*. Holmiæ: Laurent. Salvius.

- Georg, Stefan. 2007. *A descriptive grammar of Ket (Yenisei-Ostyak). Part 1: Introduction, phonology, morphology* (Languages of Asia 1). Folkestone: Global Orient.
- Grimm, Jacob. 1822. *Deutsche Grammatik. Erster Theil*. 2. painos. Göttingen: Dieterich.
- Grimm, Jacob. 1837. *Deutsche Grammatik. Vierter Theil*. Göttingen: Dieterische Buchhandlung.
- Hanho, J. T. 1955. *Suomen oppikoululaitoksen historia II. 1809–1872*. Porvoo: WSOY.
- Haselbach, Gerhard. 1966. *Grammatik und Sprachstruktur: Karl Ferdinand Beckers Beitrag zur Allgemeinen Sprachwissenschaft in historischer und systematischer Sicht*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Hasselblatt, Cornelius. 2014. Wilhelm Schott als Wegbereiter der deutschen Finnougristik. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 62. 77–183.
- Hornung, Johann. 1977 [1693]. *Grammatica esthonica, brevis, perspicua tamen methodo ad dialectum revaliensem*. Teoksessa Haarmann, Harald (toim.), *Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts III* (Fenno-Ugrica 4), [19]–[132]. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Hupel, August Wilhelm. 1780. *Estnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalischen und den dörptschen: Nebst einem vollständigen Wörterbuch*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Häkkinen, Kaisa. 2006. Suomen kielitieteen nousu 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Teoksessa Ollitervo, Sakari & Immonen, Kari (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*, 291–311. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häkkinen, Kaisa (toim.). 2019. *Fennica* (Manuscripta Castreniana Linguistica I). Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Jankowsky, Kurt R. 2013. Comparative, historical, and typological linguistics since the eighteenth century. Teoksessa Allan, Keith (toim.), *The Oxford handbook of the history of linguistics*, 635–654. Oxford: Oxford University Press. <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199585847.013.0029>>
- Joki, Aulis J. 1963. M. A. Castrénin elämäntyö. *Virittäjä* 67(4). 289–302.
- Judén, Jac. 1818. *Försök till utredande af finska språkets grammatik*. Wiborg: And. Cederwall.
- Karkama, Pertti. 2006. Herderin kieliteoria ja sen jälkiä Suomessa: Porthanin ajasta 1840-luvulle. Teoksessa Ollitervo, Sakari & Immonen, Kari (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*, 356–393. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Klubkova 2022 = Клубкова, Т. В. 2022. Иоганн Северин Фатер и самоеды. *Proceedings of 49th International Philological Conference in memory of professor Ludmila Verbitskaya (1936–2019)* Vol. 2, 179–203. St. Petersburg: St. Petersburg university academic press. <<https://doi.org/10.21638/11701/9785288062353.11>>
- Knüpfner, A. F. J. 1817. *Bemerkungen über die Declinations- und Casusformen der Ehstnischen Sprache*. Reval: Johann Hermann Gressel.
- Kokkonen, Paula & Rueter, Jack (toim.). 2022. *Syrjaenica* (Manuscripta Castreniana Linguistica IV). Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Korhonen, Mikko. 1986. *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918* (The history of learning and science in Finland 1828–1918 11). Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Kowalewski 1835 = Ковалевский, Осипъ. 1835. *Краткая грамматика монгольского книжного языка*. Казань: Университетская типография.
- Lindahl, Eric & Öhring, Johann. 1780. *Lexicon lapponicum*. Holmia: Joh. Georg. Lange.

- Mosel, Ulrike. 2006. Grammaticography: The art and craft of writing grammars. Teoksessa Ameka, Felix K. & Dench, Alan & Evans, Nicholas (toim.), *Catching language: The standing challenge of grammar writing* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 167), 41–68. Berlin: Mouton de Gruyter. <<https://doi.org/10.1515/9783110197693.41>>
- Palacky, Franz. 1833. *Joseph Dobrowsky's Leben und gelehrtes Wirken*. Prag: Gottlieb Hase Söhne.
- Palander, Gabriel. 1819. *Dissertatio academica, formarum etymologicarum in linguis fenica et estonica parallelismum illustratura*. Aboæ: Typis Frenckellianis.
- Petraeus, Eskil. 1968 [1649]. *Linguae Finnicæ brevis institutio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Poppe, Nicholas. 1965. *Introduction to Altaic linguistics* (Ural-Altäische Bibliothek XIV). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Rask, Rasmus. 1818. *Anvisning till isländskan eller nordiska fornspråket*. Stockholm: Olof Grahn.
- Rask, Rasmus. 1832. *Ræsonnert lappisk sproglæra efter den sprogart, som bruges af fjældlapperne i Porsanger fjorden i Finmarken*. København: J. H. Schuboth.
- Rask, Rasmus. 1834. *Samlede tildels forhen utrykte afhandlingar af R. K. Rask udgivne efter forfatterens død af H. K. Rask. Første del*. København: Popp.
- Renvall, Gustav. 1826 [1823]. *Suomalainen sana-kirja: Lexicon linguae finnicæ, cum interpretatione duplici, copiosiore latina, brevior germanica. Tomus prior: A–M*. Aboe: Frenckell.
- Robins, R. H. 1997. *A short history of linguistics*. 4. painos. London: Longman.
- Rosenplänter, Johann Heinrich. 1818. Bemerkungen über die Declinations- und Casusformen der Ehstnischen Sprache: Dem herrn Doctor der Theologie, Probst und Consistorial-Assessor David Gottlieb Glanström, zur Jubelfeyer des funfzigsten Jahresfestes seiner Predigeramts-Führung, an den Kirchen zu Weissenstein und St. Annen, den 13. Juny 1817. Als Beweis seiner Verehrung gewidmet von A. F. J. Knüpffer, Consistorial-Assessor und Prediger zu St. Catherinen. Reval, gedruckt bey Joh. Herrn. Gressel. *Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache* 12. 135–139.
- Saarinen, Sirkka (toim.). 2022. *Tscheremissica* (Manuscripta Castreniana Linguistica III). Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Salminen, Timo (toim.). 2017. *Archeologica et historica: Universitaria* (Manuscripta Castreniana Realia I). Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Salminen, Timo (toim.). 2019a. *Itineraria 1* (Manuscripta Castreniana Personalialia II,1). Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Salminen, Timo (toim.). 2019b. *Itineraria 2* (Manuscripta Castreniana Personalialia II,2). Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Salminen, Timo & Janhunen, Juha (toim.). 2021. *Epistulae 1* (Manuscripta Castreniana Personalialia I,1). Helsinki: Finno-Ugrian Society.
- Salmon, M. Georges. 1905. *Silvestre de Sacy (1758–1838). Tome premier* (Bibliothèque des arabisants français 1).
- Schmidt, I. J. 1831. *Grammatik der mongolischen Sprache*. St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Schott, Wilhelm. 1836. *Versuch über die tatarischen Sprachen*. Berlin: Veit & Comp.
- Schott, Wilhelm. 1849. *Über das Altai'sche oder Finnisch-Tatarische Sprachgeschlecht*. Berlin: G. Reimer.

- Silvestre de Sacy, A. I. 1810. *Grammaire arabe a l'usage des élèves de l'école spéciale des langues orientales vivantes. Première partie*. Paris: Imprimerie impériale.
- Sjögren, Joh. Andreas. 1861 [1828]. Aufzeichnungen über die Gemeinden in Kemi-Lappmark. Teoksessa Schiefner, A. (toim.), *Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band I: Historisch-ethnographische Abhandlungen über den finnisch-russischen Norden*, 85–232. St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Sjögren, Joh. Andreas. 1861 [1832]. Die Syrjänen, ein historisch-statistisch-philologischer Versuch. Teoksessa Schiefner, A. (toim.), *Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band I: Historisch-ethnographische Abhandlungen über den finnisch-russischen Norden*, 233–459. St. Petersburg: Die kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Steinthal, H. 1847. *De pronomine relativo: Commentatio philosophico-philologica, cum excursu de nominativi particula*. Berolini: B. Behr.
- Stipa, Günter Johannes. 1990. *Finnisch-Ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 206). Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- Tallgren, A. M. 1913. *Mathias Aleksanteri Castrén* (Kansanvalistusseuran elämäkertoja 18). Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Valeev, Ramil M. & Kulganek, Irina V. & Tulisow, Jerzy. 2009. Professor O. M. Kowalewski – Mongolian studies scholar, traveller and enlightener: His biographical landmarks. *Acta Orientalia Vilnensia* 10(1–2). 29–56. <<https://doi.org/10.15388/AOV.2009.3672>>
- Vater, Johan Severin. 1820 [1812]. *Analekten der Sprachenkunde. I. Heft*. Leipzig: Dyksch.
- Vhaël, Bartholdus. 1733. *Grammatica fennica*. Aboa: Johan Kiämpe.
- von Becker, Reinhold. 1824. *Finsk grammatik*. Åbo: Bibel-sällskapets dryckeri.
- von der Gabelentz, Georg. 1886. *Hans Conon von der Gabelentz als Sprachforscher. Berichte über die verhandlung der königl.-sächsischen gesellschaft der wissenschaften: Philologisch-historische klasse* 38. 217–241.
- von der Gabelentz, H. C. 1839a. Versuch einer Mordwinischen Grammatik. *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 2(1). 235–284.
- von der Gabelentz, H. C. 1839b. Schluss von Abh. XXX. S. 284. *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 2(1). 383–419.
- von der Gabelentz, H. C. 1841. *Grundzüge der syrjänischen Grammatik*. Altenburg: H. A. Pierer.
- von der Gabelentz, H. C. 1851. Ueber die samojedische Sprache. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 5(1). 24–45.
- von Humboldt, Wilhelm. 1836. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin: Der Königliche Akademie der Wissenschaften.
- Walravens, Hartmut (toim.). 2005. *Isaak Jacob Schmidt (1779–1847): Leben und Werk des Pioners der mongolischen und tibetischen Studien. Eine Dokumentation* (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes LVI, 1). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Walravens, Hartmut. 2008. "Freilich lag in den zu überwindenden Schwierigkeiten ein besonderer Reiz..." *Briefwechsel der Sprachwissenschaftler Hans Conon von der Gabelentz, Wilhelm Schott und Anton Schiefner, 1834–1874* (Sinologica Coloniensia 26). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Walravens, Hartmut (toim.). 2015. *Hans Conon von der Gabelentz (1807–1874) und sein Umkreis: Linguistische Briefwechsel mit Hermann Brockhaus, Heinrich Ewald, Karl Friedrich Neumann, August Friedrich Pott, Wilhelm Radloff und Karl Andree* (Asien- und Afrika-Studien der Humboldt-Universität zu Berlin 42). Wiesbaden: Harrassowitz.

- Werner, Heinrich. 2003. *M. A. Castrén und die Jenissejistik: Die Jenissej-Sprachen des 19. Jahrhunderts* (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 62). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Wexionius, Michael. 1650. *Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ et subjectarum provinciarum*. Aboa: Petrus Wald.
- Wiedemann, F. J. 1847a. *Versuch einer Grammatik der syrjänischen Sprache nach dem in der übersetzung des Evangelium Matthäi gebrauchten Dialekte*. Reval: Franz Kluge.
- Wiedemann, F. J. 1847b. *Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache nach dem in der Evangelienübersetzung von 1821 gebrachten Dialekte*. Reval: Franz Kluge.
- Wiedemann, F. J. 1865. *Grammatik der Ersa-Mordwinische Sprache nebst einem kleinen Mordwinisch-Deutschen und Deutsch-Mordwinischen Wörterbuch*. St. Petersburg: Die kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Wolf, Kirsten. 1998. Rasmus Rask (1787–1832). Teoksessa Damico, Helen (toim.), *Medieval scholarship: Biographical studies on the formation of a discipline*, 109–124. New York: Routledge.